บทนำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๖ คือ ธาตุกถาและปุคคลบัญญัติ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ ๓ และที่ ๔ แห่งพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ หรือสัตตปกรณ์ คือ (๑) ธัมมสังคณี (๒) วิภังค์ (๓) ธาตุกถา (๔) ปุคคลบัญญัติ (๕) กถาวัตถุ (๖) ยมก (๗) ปัฏฐาน พระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์นี้เองที่เรียกว่าพระอภิธรรมปิฎก

พระอภิธรรมปิฎกว่าด้วยเรื่องจิต เจตสิก รูป นิพพาน และบัญญัติ ในจำนวนนี้ ๔ เรื่องแรก จัดเป็นปรมัตถสัจคือความจริงขั้นสูงสุด เป็นความจริงสากล ส่วนเรื่องที่ ๕ คือบัญญัติที่ทรงแสดงไว้ในคัมภีร์ปุคคลบัญญัติ จัดเป็นสมมติสัจ คือ ความจริงที่สมมติขึ้นใช้เพื่อเรียกขานกัน เป็นความจริงเฉพาะ พระอภิธรรมปิฎก ในส่วนที่เป็นปรมัตถสัจ จึงเป็นธรรมอันยิ่ง ธรรมอันพิเศษ ธรรมอันละเอียด ลุ่มลึก ประเสริฐกว่าธรรมทั้งปวงที่สามารถนำสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ บรรลุถึงนิพพานได้ พระอภิธรรมปิฎกจึงเป็นเหมือนฉัตรใหญ่ที่ประเสริฐกว่าฉัตรทั้งปวง

ประวัติพระอภิธรรมปิฎก

พระอรรถกถาจารย์เล่าความเป็นมาของพระอภิธรรมปิฎกไว้มีใจความว่า หลังจากพระผู้มีพระภาคตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ๓ สัปดาห์ ในสัปดาห์ที่ ๔ ทรงพิจารณาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์นี้ติดต่อกันตลอด ๗ วัน ณ รัตนฆรเจดีย์ บริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ตรัสรู้ หลังจากตรัสรู้แล้ว ๗ พรรษา ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ณ ควงไม้คัณฑามพฤกษ์ เขตกรุงสาวัตถี แล้วเสด็จไปจำพรรษาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ประทับ ณ บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ของท้าวสักกะ ซึ่งอยู่ภายใต้ต้นปาริชาต ได้ทรงแสดงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ โปรดพระพุทธมารดาที่ไปอุบัติเป็นสันตุสิตเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดุสิต และทวยเทพจากหมื่นจักรวาล ตลอดไตรมาสคือ

ทรงแสดงธัมมสังคณี ๑๒ วัน	ทรงแสดงวิภังค์ ๑๒ วัน
ทรงแสดงธาตุกถา ๖ วัน	ทรงแสดงปุคคลบัญญัติ ๗ วัน
ทรงแสดงกถาวัตถุ ๑๐ วัน	ทรงแสดงยมก ๑๒ วัน
ทรงแสดงปัฏฐาน ๒๕ วัน	

พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ที่ทรงแสดงโปรดพระพุทธมารดานี้ เรียกว่า พระอภิธรรมวิตถารนัย คือ พระอภิธรรมที่ทรงแสดงโดยละเอียดพิสดาร อนึ่ง ในขณะทรงแสดงพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ อยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จลงมาเสวยพระกระยาหารและทรงพักผ่อน ณ ป่าไม้จันทน์แดง บริเวณสระอโนดาด บนภูเขาหิมพานต์เป็นประจำทุกวัน โดยทรงเนรมิตพระพุทธเนรมิตให้ทรงแสดงพระอภิธรรมแทนต่อไป ในช่วงที่เสด็จลงมา ณ บริเวณสระอโนดาดนี้เอง ท่านพระสารีบุตรได้เข้าเฝ้าปรนนิบัติ และพระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงพระอภิธรรมให้ท่านพระสารีบุตรฟังติดต่อกันทุกวันด้วย พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ที่ทรงแสดงครั้งนี้ ทรงแสดงโดยย่อ จึงเรียกว่า พระอภิธรรมสังเขปนัย

ต่อมา ท่านพระสารีบุตรได้แสดงแก่ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป โดยขยายความให้ละเอียดขึ้นพอสมควร คือไม่สังเขปนักและไม่พิสดารนัก จึงเรียกว่าพระอภิธรรมนาติวิตถารนาติสังเขปนัย

ธาตุกถาและปุคคลบัญญัติที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๖ นี้ คงเป็นเพียงฉบับสังเขปนัยเท่านั้น เมื่อเทียบกับฉบับวิตถารนัยที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงถึง ๖ วัน และ ๗ วัน ตามลำดับ

แนะนำธาตุกถา

ธาตุกถา

๑. ความหมาย

คำว่า ธาตุ แปลว่า สภาวะที่ทรงลักษณะเฉพาะของตัวเองไว้ หมายถึงสิ่งที่ดำรงอยู่ตามสภาพของตนหรือตามธรรมดาของเหตุปัจจัย สิ่งที่เป็นมูลเดิม หรือสิ่งที่ถือว่าเป็นส่วนสำคัญที่คุมกันเป็นร่างของคน สัตว์ และสิ่งทั้งหลาย ได้แก่ ธาตุ ๔ ธาตุ ๖ และธาตุ ๑๘

ธาตุ ๔ คือ

๑. ปฐวีธาตุ ได้แก่ สภาวะที่แผ่ไปหรือกินเนื้อที่ เรียกกันเป็นสามัญว่าธาตุดิน

๒. อาโปธาตุ ได้แก่ สภาวะที่เอิบอาบดูดซึม เรียกกันเป็นสามัญว่าธาตุน้ำ

๓. เตโชธาตุ ได้แก่ สภาวะที่ทำให้ร้อน เรียกกันเป็นสามัญว่าธาตุไฟ

๔. วาโยธาตุ ได้แก่ สภาวะที่ทำให้เคลื่อนไหว เรียกกันเป็นสามัญว่าธาตุลม

ธาตุ ๖ คือ ธาตุที่ ๑-๔ เหมือนธาตุ ๔ ข้างต้น เพิ่มอากาสธาตุและวิญญาณธาตุเข้าไป อากาสธาตุ ได้แก่สภาวะที่ว่าง วิญญาณธาตุ ได้แก่ สภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์หรือธาตุรู้

ธาตุ ๑๘ คือ

๑.	จักขุธาตุ	ธาตุคือจักขุ (ตา)
๒.	โสตธาตุ	ธาตุคือโสตะ (หู)
๓.	ฆานธาตุ	ธาตุคือฆานะ (จมูก)
๔.	ชิวหาธาตุ	ธาตุคือชิวหา (ลิ้น)
๕.	กายธาตุ	ธาตุคือกาย
๖.	รูปธาตุ	ธาตุคือรูป
๗.	สัททธาตุ	ธาตุคือสัททะ (เสียง)
๘.	คันธธาตุ	ธาตุคือคันธะ (กลิ่น)
๙.	รสธาตุ	ธาตุคือรส
๑๐.	โผฏฐัพพธาตุ	ธาตุคือสิ่งที่สัมผัส (เย็น ร้อน อ่อน แข็ง)

๑๑.	จักขุวิญญาณธาตุ ธาตุคือจักขุวิญญาณ	๑๒.	โสตวิญญาณธาตุ ธาตุคือโสตวิญญาณ
๑๓.	ฆานวิญญาณธาตุ ธาตุคือฆานวิญญาณ	๑๔.	ชิวหาวิญญาณธาตุ ธาตุคือชิวหาวิญญาณ
๑๕.	กายวิญญาณธาตุ ธาตุคือกายวิญญาณ	๑๖.	มโนธาตุ ธาตุคือมโน
๑๗.	มโนวิญญาณธาตุ ธาตุคือมโนวิญญาณ	๑๘.	ธัมมธาตุ ธาตุคือธรรมารมณ์

คำว่า ธาตุกถา แปลว่า คำอธิบายเรื่องธาตุ ในที่นี้เป็นชื่อปกรณ์หรือคัมภีร์

ที่ ๓ ของพระอภิธรรมปิฎก เป็นคัมภีร์ที่พระผู้มีพระภาคทรงนำสภาวธรรมแม่บทที่เรียกว่า มาติกา จำนวน ๓๗๑ บท คืออัพภันตรมาติกา (สภาวธรรมแม่บทของคัมภีร์นี้เอง) จำนวน ๑๐๕ บท และพาหิรมาติกา (สภาวธรรมแม่บทจากคัมภีร์ธัมมสังคณี) จำนวน ๒๖๖ บท มาแสดงด้วยวิธีการหรือนัยต่าง ๆ ๑๔ นัย เช่น ทรงแสดงด้วยนัยที่ ๑ ว่า สภาวธรรมแม่บทเหล่านี้ บทไหนสงเคราะห์

เข้าได้กับขันธ์เท่าไร เข้าได้กับอายตนะเท่าไร และเข้าได้กับธาตุเท่าไร และสงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร กล่าวคือ ทรงกำหนดให้ธรรม ๓ หมวด คือ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘ เป็นบทยืนสำหรับเทียบว่าสภาวธรรมแม่บท ๓๗๑ บทนั้น บทไหนสงเคราะห์หรือประกอบเข้าได้กับธรรม ๓ หมวดนี้ หมวดละเท่าไร สงเคราะห์หรือประกอบเข้าไม่ได้เท่าไร คัมภีร์นี้จึงไม่ใช่ว่าด้วยธาตุเพียงอย่างเดียว ที่จริงแล้วว่าด้วยขันธ์และอายตนะด้วย แต่ที่ตั้งชื่อว่าธาตุกถา เพราะเน้นเรื่องธาตุมากกว่าธรรมอีก ๒ หมวด วิธีตั้งชื่อแบบนี้เรียกว่าตั้งตามสาติสยนัย คือนัยที่ยิ่งกว่า (มูล. ฏีกา ๓/๑-๒)

เนื่องจากขันธ์ อายตนะ และธาตุ เป็นบทยืนของคัมภีร์นี้จึงควรแนะนำไว้ก่อน เพื่อให้กำหนดจำไว้ให้แม่นยำ มิฉะนั้นจะไม่เข้าใจเรื่องได้ดีพอ ธาตุ ๑๘ ได้แนะนำไว้แล้ว ต่อไปขอแนะนำขันธ์ ๕ และอายตนะ ๑๒

ขันธ์ ๕ ได้แก่

๑. รูปขันธ์ กองรูป ๒. เวทนาขันธ์ กองเวทนา

๓. สัญญาขันธ์ กองสัญญา ๔. สังขารขันธ์ กองสังขาร

๕. วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ

แต่ละขันธ์หรือแต่ละกองมีองค์ธรรมอะไรบ้าง ขอให้ศึกษาโดยละเอียดจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

อายตนะ ๑๒ ได้แก่

๑. จักขายตนะ อายตนะคือตา ๒. โสตายตนะ อายตนะคือหู

๓. ฆานายตนะ อายตนะคือจมูก ๔. ชิวหายตนะ อายตนะคือลิ้น

๕. กายายตนะ อายตนะคือกาย ๖. มนายตนะ อายตนะคือใจ

๗. รูปายตนะ อายตนะคือรูป ๘. สัททายตนะ อายตนะคือเสียง

๙. คันธายตนะ อายตนะคือกลิ่น ๑๐. รสายตนะ อายตนะคือรส

๑๑. โผฏฐัพพายตนะ อายตนะคือสิ่งที่สัมผัส (เย็น ร้อน อ่อน แข็ง) ๑๒. ธัมมายตนะ อายตนคือธรรมารมณ์ (สิ่งที่ใจคิด)

อายตนะแต่ละอย่างมีองค์ธรรมอะไรบ้าง ควรศึกษาไว้ก่อนเพราะมีรายละเอียดมาก เช่น ธัมมายตนะมีองค์ธรรม ๒ กลุ่ม กลุ่มหนึ่งได้แก่ สุขุมรูป ๑๖ และนิพพาน อีกกลุ่มหนึ่งได้แก่เจตสิก ๕๒ ทั้ง ๒ กลุ่มนี้วิปปยุตจากกัน

อนึ่ง สภาวธรรม ๓ หมวดนี้ นอกจากเป็นบทยืนสำหรับเทียบกับสภาว-ธรรมแม่บทอื่น ๆ แล้ว ยังเป็นสภาวธรรมแม่บทสำหรับยกเป็นมูลบทหรือบทตั้งในการจำแนกสภาวธรรมตามวิธีการของแต่ละนัยด้วย

๒. เนื้อหาของธาตุกถา

ธาตุกถา แบ่งเป็น ๒ ภาค คือภาคอุทเทสและภาคนิทเทส

ก. ภาคอุทเทส ได้แก่ ภาคที่ทรงแสดงสภาวธรรมแม่บท หรือมาติกา พร้อมทั้งวิธีการจำแนกสภาวธรรมโดยย่อให้เห็นโครงสร้างของคัมภีร์นี้

ข. ภาคนิทเทส ได้แก่ภาคที่ทรงแสดงการจำแนกโดยละเอียดด้วยวิธีการ

ต่าง ๆ ที่เรียกว่านัย ถึง ๑๔ นัย ทำให้มีเนื้อหา ๑๔ บท

ก. ภาคอุทเทส

ภาคอุทเทส แบ่งเป็น ๕ มาติกา คือ

๑. นยมาติกา แปลว่า สภาวธรรมแม่บทที่เป็นนัยหรือวิธีการ หมายถึงวิธีการจำแนกหรือจัดหมวดหมู่สภาวธรรมแม่บทจำนวน ๓๗๑ บท (อัพภันตร มาติกา ๑๐๕ บท พาหิรมาติกา ๒๖๖ บท) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มูลมาติกา คือสภาวธรรมแม่บทที่เป็นเค้าโครงของธาตุกถามี ๑๔ นัย คือ

๑. สงฺคโห อสงฺคโห ได้แก่ สภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้ (และ) สภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ เรียกว่า สังคหาสังคหนัย

๒. สงฺคหิเตน อสงฺคหิตๆ ได้แก่ สภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับสภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้ เรียกว่า สังคหิเตนอสังคหิตนัย

๓. อสงฺคหิเตน สงฺคหิตๆ ได้แก่ สภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้กับสภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ เรียกว่า อสังคหิเตนสังคหิตนัย

๔. สงฺคหิเตน สงฺคหิตๆ ได้แก่ สภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้กับ

สภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้ เรียกว่า สังคหิเตนสังคหิตนัย

๕. อสงฺคหิเตน อสงฺคหิตๆ ได้แก่ สภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับสภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ เรียกว่า อสังคหิเตน

อสังคหิตนัย

๖. สมฺปโยโค วิปฺปโยโค ได้แก่ สภาวธรรมที่ประกอบเข้าได้ (และ) สภาวธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้ เรียกว่า สัมปโยควิปปโยคนัย

๗. สมฺปยุตฺเตน วิปฺปยุตฺตๆ ได้แก่ สภาวธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้กับสภาวธรรมที่ประกอบเข้าได้ เรียกว่า สัมปยุตเตนวิปปยุตตนัย

๘. วิปฺปยุตฺเตน สมฺปยุตฺตๆ ได้แก่ สภาวธรรมที่ประกอบเข้าได้กับสภาวธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้ เรียกว่า วิปปยุตตสัมปยุตตนัย

๙. สมฺปยุตฺเตน สมฺปยุตฺตำ ได้แก่ สภาวธรรมที่ประกอบเข้าได้กับสภาวธรรมที่ประกอบเข้าได้ เรียกว่า สัมปยุตตสัมปยุตตนัย

๑๐. วิปฺปยุตฺเตน วิปฺปยุตฺตำ ได้แก่ สภาวธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้กับสภาวธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้ เรียกว่า วิปปยุตตวิปปยุตตนัย

๑๑. สงฺคหิเตน สมฺปยุตฺตำ วิปฺปยุตฺตำ ได้แก่ สภาวธรรมที่ประกอบเข้าได้(และ)สภาวธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้ กับสภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้ เรียกว่า สังคหิเตนสัมปยุตตวิปปยุตตนัย

๑๒. สมฺปยุตฺเตน สงฺคหิตำ อสงฺคหิตำ ได้แก่ สภาวธรรมที่สงเคราะห์ เข้าได้(และ) สภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ กับสภาวธรรมที่ประกอบเข้าได้ เรียกว่า สัมปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตนัย

๑๓. อสงฺคหิเตน สมฺปยุตฺตำ วิปฺปยุตตำ ได้แก่ สภาวธรรมที่ประกอบ

เข้าได้ (และ)สภาวธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้ กับสภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ เรียกว่า อสังคหิเตนสัมปยุตตวิปปยุตตนัย

๑๔. วิปฺปยุตฺเตน สงฺคหิตำ อสงฺคหิตำ ได้แก่ สภาวธรรมที่สงเคราะห์ เข้าได้(และ) สภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ กับสภาวธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้ เรียกว่า วิปปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตนัย

คำว่า สงฺคโห หรือที่แปลว่าสงเคราะห์ หมายถึง การรวมเข้า เป็นวิธีการจัด หมวดหมู่ สภาวธรรม ซึ่งคัมภีร์อรรถกถาชื่อปัญจปกรณ์ อธิบายไว้ว่า มี ๔ แบบ คือ

๑. ชาติสงฺคโห แปลว่า สงเคราะห์ตามชาติ หมายถึงสงเคราะห์สภาวธรรมที่เป็นชาติเดียวกันเข้าด้วย เช่น สงเคราะห์สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ เข้าในสีลขันธ์ เหมือนสงเคราะห์กษัตริย์เข้าในกษัตริย์ พราหมณ์เข้าในพราหมณ์ แพศย์เข้าในแพศย์ และศูทรเข้าในศูทรด้วยกัน

๒. สญฺชาติสงฺคโห แปลว่า สงเคราะห์ตามสัญชาติ เช่น สงเคราะห์สัมมา-วายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิเข้าในสมาธิขันธ์ เหมือนสงเคราะห์คนสัญชาติโกศลเข้าในคนสัญชาติโกศล คนสัญชาติมคธเข้าในคนสัญชาติมคธ

๓. กิริยาสงฺคโห แปลว่า สงเคราะห์ตามหน้าที่ เช่น สงเคราะห์สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ เข้าในปัญญาขันธ์ เหมือนสงเคราะห์คนฝึกช้างเข้าในคนฝึกช้าง คนฝึกม้าเข้าในคนฝึกม้า

๔. คณนสงฺคโห แปลว่า สงเคราะห์ด้วยการนับ หรือสงเคราะห์ตามจำนวน เช่น ถามว่า จักขายตนะสงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์เท่าไร? ตอบว่า สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๑ (คือรูปขันธ์)?

คำว่า สงฺคโห (รวมทั้งคำ สงฺคหิตำ สงฺคหิเตน) ที่ใช้ในธาตุกถา

อรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ปัญจปกรณ์ กล่าวว่า หมายถึง คณนสงฺคโห เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ฉะนั้น ที่แปล สงฺคโห ว่า สงเคราะห์เข้าได้ นั้นหมายถึงสงเคราะห์เข้าได้ด้วยการนับหรือตามจำนวน ส่วนคำว่า อสงฺคโห (รวมทั้ง อสงฺคหิตำ อสงฺคหิเตน) มีนัยตรงกันข้าม

คำว่า สมฺปโยโค (รวมทั้งคำ สมฺปยุตฺตำ) ที่แปลว่า ประกอบเข้าได้นั้น

อรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ปัญจปกรณ์อธิบายว่า หมายถึงสภาวธรรมที่เกิด-ดับพร้อมกัน มีวัตถุและอารมณ์เดียวกัน ส่วนคำว่า วิปฺปโยโค (รวมทั้งคำ วิปฺปยุตฺตำ) มีนัยตรงกันข้าม (ดูรายละเอียดในคำอธิบายตัวอย่างของฉัฏฐนัยประกอบ)

๒. อัพภันตรมาติกา แปลว่า สภาวธรรมแม่บทภายใน หมายถึง

สภาวธรรมที่เป็นแม่บทของคัมภีร์ธาตุกถานี้เอง ซึ่งตามนัยอรรถกถา มี ๒๒ นัย รวม ๑๒๕ บท คือ

๑.	ขันธ์ ๕	๒.	อายตนะ ๑๒
๓.	ธาตุ ๑๘๔.		สัจจะ ๔
๕.	อินทรีย์ ๒๒	๖.	ปฏิจจสมุปบาท ๑๒
๗.	สติปัฏฐาน ๔	๘.	สัมมัปปธาน ๔
๙.	อิทธิบาท ๔	๑๐.	ฌาน ๔
๑๑.	อัปปมัญญา ๔	๑๒.	อินทรีย์ ๕
๑๓.	พละ ๕	๑๔.	โพชฌงค์ ๗
๑๕.	อริยมรรคมีองค์ ๘	๑๖.	ผัสสะ
๑๗.	เวทนา	๑๘.	สัญญา
๑๙.	เจตนา	๒๐.	จิต
๒๑.	อธิโมกข์	๒๒.	มนสิการ

แต่ที่ปรากฏในพระบาลีมีเพียง ๑๐๕ บท คือ ขันธ์ ๕ บท อายตนะ

๑๒ บท ธาตุ ๑๘ บท สัจจะ ๔ บท อินทรีย์ ๒๒ บท ปฏิจจสมุปบาท

๒๘ บท นอกจากนั้นอย่างละ ๑ บท

๓. นยมุขมาติกา แปลว่า สภาวธรรมแม่บทที่เป็นหลักแห่งนัย หมายถึง เป็นหลักแห่งนัย ๑๔ นัยของนยมาติกา นยมุขมาติกา มี ๔ นัย คือ

๑. ตีหิ สงฺคโห แปลว่า สภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้กับสภาวธรรม ๓ หมวดคือ ขันธ์ อายตนะ และธาตุ

๒. ตีหิ อสงฺคโห แปลว่า สภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับ

สภาวธรรม ๓ หมวดคือ ขันธ์ อายตนะ และธาตุ

๓. จตูหิ สมฺปโยโค แปลว่า สภาวธรรมที่ประกอบเข้าได้กับสภาวธรรม ๔ หมวด(คืออรูปขันธ์หรือนามขันธ์ ๔ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์)

๔. จตูหิ วิปฺปโยโค แปลว่า สภาวธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้กับ

สภาวธรรม ๔ หมวด(คืออรูปขันธ์ ๔)

๔. ลักขณมาติกา แปลว่า สภาวธรรมแม่บทที่แสดงลักษณะให้สังเกต

เห็นได้ หมายถึงลักษณะของสภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้ และที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ สภาวธรรมที่ประกอบเข้าได้และที่ประกอบเข้าไม่ได้ มี ๒ ลักษณะ คือ

๑. สภาโค แปลว่า มีส่วนเสมอกัน

๒. วิสภาโค แปลว่า มีส่วนไม่เสมอกัน

๕. พาหิรมาติกา แปลว่า สภาวธรรมแม่บทภายนอก หมายถึงมาติกาของคัมภีร์ธัมมสังคณีมี ๑๒๒ นัย รวม ๒๖๖ บท จำแนกเป็นติกมาติกา ๒๒ นัย หรือ ๒๒ ติกะ ติกะละ ๓ บท รวม ๖๖ บท และทุกมาติกา ๑๐๐ นัย

หรือ ๑๐๐ ทุกะ ทุกะละ ๒ บท รวมเป็น ๒๐๐ บท ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ก. ติกมาติกา ๒๒ ติกะ (๖๖ บท) คือ

๑. กุสลติกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นกุศล
- สภาวธรรมที่เป็นอกุศล
- สภาวธรรมที่เป็นอัพยากฤต

๒. เวทนาติกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา
- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา
- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา

๓. วิปากติกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นวิบาก
- สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดวิบาก
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นวิบากและไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบาก

๔. อุปาทินนติกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือและเป็นอารมณ์ของอุปาทาน
- สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน
- สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

๕. สังกิลิฏฐติกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองและเป็นอารมณ์ของกิเลส
- สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองแต่เป็นอารมณ์ของกิเลส
- สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมองและไม่เป็นอารมณ์

ของกิเลส

๖. สวิตักกติกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจาร
- สภาวธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร
- สภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร

๗. ปีติติกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติ
- สภาวธรรมที่สหรคตด้วยสุข
- สภาวธรรมที่สหรคตด้วยอุเบกขา

๘. ทัสสนติกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค
- สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้อบน ๓
- สภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓

๙. ทัสสนเหตุติกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่มีเหตุต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค
- สภาวธรรมที่มีเหตุต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓
- สภาวธรรมที่มีเหตุไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓

๑๐. อาจยคามิติกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิและจุติ
- สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงนิพพาน
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติและนิพพาน

๑๑. เสกขติกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นของเสขบุคคล
- สภาวธรรมที่เป็นของอเสขบุคคล
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นของเสขบุคคลและอเสขบุคคล

๑๒. ปริตตติกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นปริตตะ
- สภาวธรรมที่เป็นมหัคคตะ
- สภาวธรรมที่เป็นอัปปมาณะ

๑๓. ปริตตารัมมณติกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่มีปริตตะเป็นอารมณ์
- สภาวธรรมที่มีมหัคคตะเป็นอารมณ์
- สภาวธรรมที่มีอัปปมาณะเป็นอารมณ์

๑๔. หีนติกะ ได้แก่
- สภาวธรรมชั้นต่ำ
- สภาวธรรมชั้นกลาง
- สภาวธรรมชั้นประณีต
๑๕. มิจฉัตตติกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอน
- สภาวธรรมที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอน
- สภาวธรรมที่ไม่แน่นอน
๑๖. มัคคารัมมณติกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่มีมรรคเป็นอารมณ์
- สภาวธรรมที่มีมรรคเป็นเหตุ
- สภาวธรรมที่มีมรรคเป็นอธิบดี
๑๗. อุปปันนติกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว
- สภาวธรรมที่ยังไม่เกิด
- สภาวธรรมจักเกิดแน่นอน
๑๘. อตีตติกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นอดีต
- สภาวธรรมที่เป็นอนาคต
- สภาวธรรมที่เป็นปัจจุบัน
๑๙. อตีตารัมมณติกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์
- สภาวธรรมที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์
- สภาวธรรมที่มีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์
๒๐. อัชฌัตตติกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นภายในตน
- สภาวธรรมที่เป็นภายนอกตน
- สภาวธรรมที่เป็นภายในตนและภายนอกตน
๒๑. อัชฌัตตารัมมณติกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่มีธรรมภายในตนเป็นอารมณ์
- สภาวธรรมที่มีธรรมภายนอกตนเป็นอารมณ์
- สภาวธรรมที่มีธรรมภายในตนและภายนอกตนเป็นอารมณ์
๒๒. สนิทัสสนติกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เห็นได้และกระทบได้
- สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้
- สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้

ข. ทุกมาติกา ๑๐๐ (๒๐๐ บท) คือ

๑. เหตุทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นเหตุ
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุ

๒. สเหตุทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่มีเหตุ
- สภาวธรรมที่ไม่มีเหตุ

๓. เหตุสัมปยุตตทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุ
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากเหตุ

๔. เหตุสเหตุทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นเหตุและมีเหตุ
- สภาวธรรมที่มีเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ

๕. เหตุเหตุสัมปยุตตทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นเหตุและสัมปยุตด้วยเหตุ
- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยเหตุแต่ไม่เป็นเหตุ

๖. นเหตุสเหตุทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุแต่มีเหตุ
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุและไม่มีเหตุ

๗. สัปปัจจยทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง
- สภาวธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง

๘. สังขตทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง
- สภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

๙. สนิทัสสนทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เห็นได้
- สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้

๑๐. สัปปฏิฆทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่กระทบได้

- สภาวธรรมที่กระทบไม่ได้

๑๑. รูปีทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นรูป
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูป

๑๒. โลกิยทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นโลกิยะ
- สภาวธรรมที่เป็นโลกุตตระ

๑๓. เกนจิวิญเญยยทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่พึงรู้ได้ด้วยจิตบางดวง
- สภาวธรรมที่ไม่พึงรู้ได้ด้วยจิตบางดวง

๑๔. อาสวทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นอาสวะ
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นอาสวะ

๑๕. สาสวทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะ
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

๑๖. อาสวสัมปยุตตทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะ
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอาสวะ

๑๗. อาสวสาสวทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นอาสวะและเป็นอารมณ์ของอาสวะ
- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ

๑๘. อาสวาสวสัมปยุตตทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นอาสวะและสัมปยุตด้วยอาสวะ
- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ

๑๙. อาสววิปปยุตตสาสวทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอาสวะแต่เป็นอาสวะ
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอาสวะแต่ไม่เป็นอาสวะ

๒๐. สัญโญชนทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นสังโยชน์

๒๑. สัญโญชนิยทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์

- สภาวธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์

๒๒. สัญโญชนสัมปยุตตทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสังโยชน์
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากสังโยชน์

๒๓. สัญโญชนสัญโญชนิยทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์และเป็นอารมณ์ของสังโยชน์
- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์

๒๔. สัญโญชนสัญโญชนสัมปยุตตทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์และสัมปยุตด้วยสังโยชน์
- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสังโยชน์แต่ไม่เป็นสังโยชน์

๒๕. สัญโญชนวิปปยุตตสัญโญชนิยทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากสังโยชน์แต่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากสังโยชน์และไม่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์

๒๖. คันถทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นคันถะ
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นคันถะ

๒๗. คันถนิยทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของคันถะ
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของคันถะ

๒๘. คันถสัมปยุตตทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยคันถะ
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะ

๒๙. คันถคันถนิยทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นคันถะและเป็นอารมณ์ของคันถะ
- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของคันถะแต่ไม่เป็นคันถะ

๓๐. คันถคันถสัมปยุตตทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นคันถะและสัมปยุตด้วยคันถะ
- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยคันถะแต่ไม่เป็นคันถะ

๓๑. คันถวิปปยุตตคันถนิยทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะแต่เป็นอารมณ์ของคันถะ
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากคันถะและไม่เป็นอารมณ์ของคันถะ

๓๒. โอฆทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นโอฆะ
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นโอฆะ

๓๓. โอฆนิยทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของโอฆะ
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของโอฆะ

๓๔. โอฆสัมปยุตตทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยโอฆะ
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากโอฆะ

๓๕. โอฆโอฆนิยทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นโอฆะและเป็นอารมณ์ของโอฆะ
- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของโอฆะแต่ไม่เป็นโอฆะ

๓๖. โอฆโอฆสัมปยุตตทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นโอฆะและสัมปยุตด้วยโอฆะ
- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยโอฆะแต่ไม่เป็นโอฆะ

๓๗. โอฆวิปปยุตตโอฆนิยทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากโอฆะแต่เป็นอารมณ์ของโอฆะ
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากโอฆะและไม่เป็นอารมณ์ของโอฆะ

๓๘. โยคทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นโยคะ
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นโยคะ

๓๙. โยคนิยทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของโยคะ
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของโยคะ

๔๐. โยคสัมปยุตตทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยโยคะ
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากโยคะ

๔๑. โยคโยคนิยทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นโยคะและเป็นอารมณ์ของโยคะ
- สภาวธรรมที่เป็นโยคะแต่ไม่เป็นอารมณ์ของโยคะ

๔๒. โยคโยคสัมปยุตตทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นโยคะและสัมปยุตด้วยโยคะ
- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยโยคะแต่ไม่เป็นโยคะ

๔๓. โยควิปปยุตตโยคนิยทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากโยคะแต่เป็นอารมณ์ของโยคะ
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากโยคะและไม่เป็นอารมณ์ของโยคะ

๔๔. นีวรณทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นนิวรณ์
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นนิวรณ์

๔๕. นีวรณิยทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของนิวรณ์
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของนิวรณ์

๔๖. นีวรณสัมปยุตตทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยนิวรณ์
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากนิวรณ์

๔๗. นีวรณนีวรณิยทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นนิวรณ์และเป็นอารมณ์ของนิวรณ์
- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของนิวรณ์แต่ไม่เป็นนิวรณ์

๔๘. นีวรณนีวรณสัมปยุตตทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นนิวรณ์และสัมปยุตด้วยนิวรณ์
- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยนิวรณ์แต่ไม่เป็นนิวรณ์

๔๙. นีวรณวิปปยุตตนีวรณิยทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากนิวรณ์แต่เป็นอารมณ์ของนิวรณ์
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากนิวรณ์และไม่เป็นอารมณ์ของนิวรณ์

๕๐. ปรามาสทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นปรามาส
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นปรามาส

๕๑. ปรามัฏฐทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของปรามาส
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของปรามาส

๕๒. ปรามาสสัมปยุตตทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยปรามาส
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากปรามาส

๕๓. ปรามาสปรามัฏฐทุกะ ได้แก่
- สภาวธรรมที่เป็นปรามาสและเป็นอารมณ์ของปรามาส
- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของปรามาสแต่ไม่เป็นปรามาส

๕๔. ปรามาสวิปปยุตตปรามัฏฐทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากปรามาสแต่เป็นอารมณ์ของ ปรามาส
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากปรามาสและไม่เป็นอารมณ์ของปรามาส

๕๕. สารัมมณทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ได้
- สภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้

๕๖. จิตตทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นจิต
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นจิต

๕๗. เจตสิกทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นเจตสิก
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นเจตสิก

๕๘. จิตตสัมปยุตตทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยจิต
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากจิต

๕๙. จิตตสังสัฏฐทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่ระคนกับจิต
- สภาวธรรมที่ไม่ระคนกับจิต

๖๐. จิตตสมุฏฐานทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน
- สภาวธรรมที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน

๖๑. จิตตสมุฏฐานทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เกิดพร้อมกับจิต
- สภาวธรรมที่ไม่เกิดพร้อมกับจิต

๖๒. จิตตานุปริวัตติทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นไปตามจิต
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นไปตามจิต

๖๓. จิตตสังสัฏฐสมุฏฐานทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่ระคนกับจิตและมีจิตเป็นสมุฏฐาน
- สภาวธรรมที่ไม่ระคนกับจิตและมีจิตเป็นสมุฏฐาน

๖๔. จิตตสังสัฏฐสมุฏฐานสหภูทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเกิดพร้อมกับจิต
- สภาวธรรมที่ไม่ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเกิดพร้อมกับจิต

๖๕. จิตตสังสัฏฐสมุฏฐานานุปริวัตติทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเป็นไปตามจิต
- สภาวธรรมที่ไม่ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเป็นไปตามจิต

๖๖. อัชฌัตติกทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นภายใน
- สภาวธรรมที่เป็นภายนอก

๖๗. อุปาทาทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นอุปาทายรูป
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทายรูป

๖๘. อุปาทินนทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิยึดถือ
- สภาวธรรมที่กรรมอันประกอบด้วยตัณหาและทิฏฐิไม่ยึดถือ

๖๙. อุปาทานทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นอุปาทาน
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นอุปาทาน

๗๐. อุปาทานิยทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

๗๑. อุปาทานอุปาทานิยทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นอุปาทานและเป็นอารมณ์ของอุปาทาน
- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของอุปาทานแต่ไม่เป็นอุปาทาน

๗๒. อุปาทานอุปาทานิยทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นอุปาทานและเป็นอารมณ์ของอุปาทาน
- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของอุปาทานแต่ไม่เป็นอุปาทาน

๗๓. อุปาทานอุปาทานสัมปยุตตทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นอุปาทานและสัมปยุตด้วยอุปาทาน
- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอุปาทานแต่ไม่เป็นอุปาทาน

๗๔. อุปาทานวิปปยุตตอุปาทานิยทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอุปาทานแต่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากอุปาทานและไม่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน

๗๕. กิเลสทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นกิเลส

- สภาวธรรมที่ไม่เป็นกิเลส

๗๖. สังกิเลสิกทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของกิเลส
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส

๗๗. สังกิลิฏฐทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมอง
- สภาวธรรมที่กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมอง

๗๘. กิเลสสัมปยุตตทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยกิเลส
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากกิเลส

๗๙. กิเลสสังกิเลสิกทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นกิเลสและเป็นอารมณ์ของกิเลส
- สภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลส

๘๐. กิเลสสังกิลิฏฐทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นกิเลสและกิเลสทำให้เศร้าหมอง
- สภาวธรรมที่กิเลสทำให้เศร้าหมองแต่ไม่เป็นกิเลส

๘๑. กิเลสกิเลสสัมปยุตตทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นกิเลสและสัมปยุตด้วยกิเลส
- สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยกิเลสแต่ไม่เป็นกิเลส

๘๒. กิเลสวิปปยุตตสังกิเลสิกทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากกิเลสแต่เป็นอารมณ์ของกิเลส
- สภาวธรรมที่วิปปยุตจากกิเลสและไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส

๘๓. ทัสสเนนปหาตัพพทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค
- สภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค

๘๔. ภาวนายปหาตัพพทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓
- สภาวธรรมที่ไม่ต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓

๘๕. ทัสสเนนปหาตัพพเหตุกทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่มีเหตุต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค
- สภาวธรรมที่ไม่มีเหตุต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรค

๘๖. ภาวนายปหาตัพพเหตุกทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่มีเหตุต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓

- สภาวธรรมที่ไม่มีเหตุต้องประหาณด้วยมรรคเบื้องบน ๓

๘๗. สวิตักกทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่มีวิตก
- สภาวธรรมที่ไม่มีวิตก

๘๘. สวิจารทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่มีวิจาร
- สภาวธรรมที่ไม่มีวิจาร

๘๙. สัปปีติกทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่มีปีติ
- สภาวธรรมที่ไม่มีปีติ

๙๐. ปีติสหคตทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติ
- สภาวธรรมที่ไม่สหรคตด้วยปีติ

๙๑. สุขสหคตทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่สหรคตด้วยสุข
- สภาวธรรมที่ไม่สหรคตด้วยสุข

๙๒. อุเปกขาสหคตทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่สหรคตด้วยอุเบกขา
- สภาวธรรมที่ไม่สหรคตด้วยอุเบกขา

๙๓. กามาวจรทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นกามาวจร
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นกามาวจร

๙๔. รูปาวจรทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นรูปาวจร
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นรูปาวจร

๙๕. อรูปาวจรทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นอรูปาวจร
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นอรูปาวจร

๙๖. ปริยาปันนทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ (โลกิยะ)
- สภาวธรรมที่ไม่นับเนื่องในวัฏฏทุกข์ (โลกุตตระ)

๙๗. นิยยานิกทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์

- สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏทุกข์

๙๘. นิยตทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่ให้ผลแน่นอน
- สภาวธรรมที่ไม่แน่นอนโดยอาการทั้งสองนั้น

๙๙. สอุตตรทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า
- สภาวธรรมที่ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า

๑๐๐. สรณทุกะ ได้แก่

- สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้
- สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้

ข. ภาคนิทเทส

ภาคนิทเทส คือภาคแสดงโดยยกนัยทั้ง ๑๔ นัยของนยมาติกาขึ้นตั้งเป็น

บท ๑๔ บท เรียกชื่อบทว่า นยนิทเทส เริ่มตั้งแต่ ปฐมนยนิทเทส จนถึง จุททสมนยนิทเทส แต่ละนิทเทสว่าด้วยอัพภันตรมาติกาและพาหิรมาติกา ตามลำดับ โดยดำเนินตามนัยและวาระต่าง ๆ ซึ่งเป็นวิธีการของธาตุกถา ดังนี้

นยนิทเทส

มูลกนัย

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

นยนิทเทส คือการแสดงสภาวธรรมด้วยนัยแต่ละนัยของนยมาติกา ในภาคอุทเทส เช่น นัยของปฐมนยนิทเทส คือสังคหาสังคหนัย เรียกสภาวธรรมที่นำมาจำแนกด้วยนัยนี้ว่าสังคหาสังคหปทะ (สังคหบทและอสังคหบท) และเรียกชื่อนยนิทเทสนี้ว่า ปฐมนัย สังคหาสังคหปทนิทเทส

มูลกนัย คือวิธีการจำแนกสภาวธรรมโดยยกสภาวธรรมบทใดบทหนึ่งขึ้นตั้งเป็นมูล ถ้าตั้งเป็นมูลทีละบทเรียกว่า เอกมูลกนัย ถ้าตั้งเป็นมูลทีละ ๒ บท เรียกว่า ทุกมูลกนัย ถ้าตั้งเป็นมูลทีละ ๓ บท เรียกว่า ติกมูลกนัย เป็นต้น จำนวน

มูลกะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับจำนวนบทของหมวดธรรมที่ยกมาจำแนก เช่น หมวดขันธ์มี ๕ มูลกะ หมวดอายตนะมี ๑๒ มูลกะ หมวดธาตุมี ๑๘ มูลกะ หมวดอินทรีย์มี ๒๒ มูลกะ

ปุจฉาวาระ วาระตั้งคำถามคือเมื่อยกสภาวธรรมบทใดขึ้นเป็นมูลก็ตั้งคำถามเพื่อหาคำตอบต่อไป เช่น ในปฐมนัย เมื่อยกรูปขันธ์ขึ้นตั้งเป็นมูลในเอกมูลกนัย ก็ตั้งคำถามว่า รูปขันธ์สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

วิสัชนาวาระ วาระตอบคำถาม เช่น ตัวอย่างข้างต้นตอบว่า รูปขันธ์สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๑ และธาตุ ๑๑

๓. แนะนำนยนิทเทส

ต่อไปนี้ขอแนะนำสาระสำคัญของนยนิทเทสแต่ละนิทเทส เพื่อช่วยให้เข้าใจธาตุกถาได้รวดเร็วยิ่งขึ้น

๑. ปฐมนัย

สังคหาสังคหปทนิทเทส

๑.๑ วิธีการของปฐมนัย

คำว่า สังคหาสังคหปทนิทเทส แปลว่า การแสดงบทที่สงเคราะห์เข้าได้และบทที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ หมายความว่า ในปฐมนัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงนำ

สภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้และสงเคราะห์เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์ เป็นขันธ์ อายตนะ และธาตุ มาจำแนกด้วยวิธีการที่เรียกว่า สังคหาสังคหนัย เพื่อหาว่าบทใดสงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์เท่าไร อายตนะเท่าไร และธาตุเท่าไร สงเคราะห์เข้า

ไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร การจำแนกโดยแยกประเภทเป็นบท ๆ แบบนี้เรียกว่า เภทวาระ เมื่อจำแนกเป็นบท ๆ แล้ว ก็จะสรุปรวมทั้งหมด เช่น เมื่อทรงจำแนกแต่ละขันธ์แล้ว ทรงสรุปรวมว่า ขันธ์ ๕ สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร การจำแนกแบบนี้เรียกว่า อเภทวาระ ทั้งเภทวาระและอเภทวาระ แบ่งเป็น ๒ วาระ คือ ปุจฉาวาระ และวิสัชนาวาระ ดังกล่าวข้างต้น

๑.๒ เนื้อหาของปฐมนัย

คำว่า เนื้อหา ที่ใช้ในบทนำนี้ทั้งหมด หมายถึงสภาวธรรมที่ทรงยกขึ้นเป็นมูลบทหรือบทตั้ง เนื้อหาของปฐมนัยประกอบด้วยอัพภันตรมาติกา ๑๐๕ บท และพาหิรมาติกา ๒๖๖ บท รวมเป็น ๓๗๑ อัพภันตรมาติกาแบ่งเป็น ๒ ส่วน

คือ ส่วนที่เรียกว่า ขันธาทินิทเทส และส่วนที่เรียกว่า ผัสสสัตตกนิทเทส

ขันธาทินิทเทส แปลว่า การแสดงอัพภันตรมาติกาที่มีขันธ์ ๕ เป็นเบื้องต้นมีจำนวน ๑๕ มาติกา หรือ ๑๕ นัย ที่ทรงจำแนกไว้มี ๙๙ บท คือ

๑.	ขันธ์ ๕	๕	บท	๒.	อายตนะ ๑๒	๑๒	บท	
๓.	ธาตุ ๑๘๑๘	บท	๔.	สัจจะ ๔ ๔	บท			
๕.	อินทรีย์ ๒๒	๒๒	บท	๖.	ปฏิจจสมุปบาท ๑๒	๒๘	บท	
๗.	สติปัฏฐาน ๔	๑	บท	๘.	สัมมัปปธาน ๔	๑	บท	
๙.	อิทธิบาท ๔	๑	บท	๑๐.	ฌาน ๔ ๑	บท		
๑๑.	อัปปมัญญา ๔	๑	บท	๑๒.	อินทรีย์ ๕	๑	บท	
๑๓.	พละ ๕ ๑	บท	๑๔.	โพชฌงค์ ๗	๑	บท		
๑๕.	อริยมรรคมีองค์ ๘	๑	บท					

ส่วนผัสสสัตตกนิทเทส แปลว่า การแสดงอัพภันตรมาติกา ๗ มาติกา มีผัสสะเป็นเบื้องต้น ทรงจำแนกไว้มาติกาละ ๑ บท คือ

๑. ผัสสะ ๒. เวทนา
๓. สัญญา ๔. เจตนา
๕. จิต ๖. อธิโมกข์
๗. มนสิการ

๑.๓ ตัวอย่างการจำแนกสภาวธรรมของปฐมนัย

ก. สงเคราะห์ ขันธ์ ๕ เข้ากับขันธ์ อายตนะ และธาตุ

เภทวาระ

เอกมูลกนัย

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๖] รูปขันธ์สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ รูปขันธ์สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๑ อายตนะ และธาตุเท่าไร อายตนะ ๑๑ และธาตุ ๑๑

รูปขันธ์สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับ ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร รูปขันธ์สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๑ และธาตุ ๗

ฯลฯ

[๑๐] วิญญาณขันธ์สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร วิญญาณขันธ์สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๑ อายตนะ ๑ และธาตุ ๑

วิญญาณขันธ์สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร วิญญาณขันธ์สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๑๑ และธาตุ ๑๑

ทุกมูลกนัย

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๑] รูปขันธ์และเวทนาขันธ์สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร รูปขันธ์และเวทนาขันธ์สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๒ อายตนะ ๑๑ และธาตุ ๑๑

รูปขันธ์และเวทนาขันธ์สงเคราะห์ รูปขันธ์และเวทนาขันธ์สงเคราะห์

เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และ เข้าไม่ได้กับขันธ์ ๓ อายตนะ ๑ และ

ธาตุเท่าไร ธาตุ ๑

ฯลฯ

ปัญจกมูลกนัย

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๒๐] รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์

สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๕

และธาตุเท่าไร อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘

รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์

สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ไม่มี

สงเคราะเข้าไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ ขันธ์ อายตนะ และธาตุเหล่าไหน

และธาตุเท่าไร ที่จะสงเคราะห์เข้าไม่ได้

อเภทวาระ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๒๑] ขันธ์ ๕ สงเคราะห์เข้าได้กับ ขันธ์ ๕ สงเคราะห์เข้าได้กับ

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘

ขันธ์ ๕ สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับ ขันธ์ ๕ ไม่มีขันธ์ อายตนะและ

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ธาตุเหล่าไหนที่จะสงเคราะห์เข้าไม่ได้

ข. สงเคราะห์สัจจะเข้ากับขันธ์ อายตนะ และธาตุ

เภทวาระ

เอกมูลกนัย

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๔๐] ทุกขสัจสงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ทุกขสัจสงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๕
อายตนะ และธาตุเท่าไร อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘
ฯลฯ
[๔๑] สมุทยสัจ สงเคราะห์เข้าได้กับ สมุทยสัจสงเคราะห์เข้าได้กับ
ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๑ อายตนะ ๑ และธาตุ ๑
สมุทยสัจสงเคราะห์เข้าไม่ได้กับ สมุทยสัจสงเคราะห์เข้าไม่ได้กับ
ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๔ อายตนะ ๑๑ และธาตุ ๑๗
ฯลฯ

จตุกกมูลกนัย
ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ
[๔๘] ทุกขสัจ สมุทยสัจ มัคคสัจ ทุกขสัจ...นิโรธสัจ เว้นธาตุที่ไม่
และนิโรธสัจ สงเคราะห์เข้าได้กับ ถูกปัจจัยปรุงแต่งออกจากขันธ์แล้ว
ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๕ อายตนะ
๑๒ และธาตุ ๑๘

อเภทวาระ
ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ
[๔๙] สัจจะ ๔ สงเคราะห์เข้าได้กับ สัจจะ ๔ เว้นธาตุที่ไม่ถูกปัจจัย
ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ปรุงแต่งออกจากขันธ์แล้ว สงเคราะห์
เข้าได้ กับขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘
สัจจะ ๔ สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับ สัจจะ ๔ ไม่มีขันธ์ อายตนะและ
ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ธาตุเหล่าไหนที่จะสงเคราะห์เข้าไม่ได้

ค. สงเคราะห์ทุกมาติกาเข้ากับขันธ์ อายตนะ และธาตุ

เภทวาระ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๖๙] สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ สภาวธรรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์

ร้องไห้ สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ร้องไห้สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๔

อายตนะ และธาตุเท่าไร อายตนะ ๒ และธาตุ ๒

สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ สภาวธรรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์

ร้องไห้สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ ร้องไห้สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ ๑

อายตนะ และธาตุเท่าไร อายตนะ ๑๐ และธาตุ ๑๖

[๑๗๐] สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์

ร้องไห้สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ร้องไห้เว้นธาตุที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

อายตนะ และธาตุเท่าไร ออกจากขันธ์แล้ว สงเคราะห์เข้าได้

กับขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ และ

ธาตุ ๑๘

สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์

ร้องไห้สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ ร้องไห้ไม่มีขันธ์ อายตนะ และธาตุเหล่า

อายตนะ และธาตุเท่าไร ไหนที่จะสงเคราะห์เข้าไม่ได้

หมายเหตุ

๑. การจำแนกเต็มรูปตามตัวอย่าง ก. และ ข. มีเพียงการจำแนกขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ สัจจะ ๔ และอินทรีย์ ๒๒ เท่านั้น นอกจากนี้ท่านแสดงไว้โดยย่อพอเป็นแนวทาง ดังตัวอย่าง ค. เพราะนี้คือฉบับสังเขปนัย

๒. แผนภูมิที่ ๑-๔ จะช่วยให้เข้าใจได้ดีขึ้น

๒. ทุติยนัย

สังคหิเตนอสังคหิตปทนิทเทส

๒.๑ วิธีการของทุติยนัย

คำว่า สังคหิเตนอสังคหิตปทนิทเทส แปลว่า การแสดงบทที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับบทที่สงเคราะห์เข้าได้ หมายความว่า ในทุติยนัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกเฉพาะสภาวธรรมที่เป็นรูปธรรมบางส่วน ซึ่งสงเคราะห์เข้าได้โดยการสงเคราะห์ เป็นขันธ์เดียวกัน แต่สงเคราะห์เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นอายตนะและธาตุ

เดียวกัน และสภาวธรรมที่เป็นนามธรรมบางส่วนที่สงเคราะห์เข้าได้ โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์และอายตนะเดียวกัน แต่สงเคราะห์เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นธาตุเดียวกัน หรือกล่าวสั้น ๆ ว่า ทรงนำสภาวธรรมที่เหมือนกันโดยขันธ์และอายตนะ แต่ต่างกันโดยธาตุมาจำแนกโดยขันธ์ อายตนะ และธาตุ ด้วยวิธีการ ที่เรียกว่า สังคหิเตนอสังคหิตนัย เพื่อหาว่าในรูปธรรมและนามธรรมเหล่านั้น

บทที่สงเคราะห์เข้าได้กับมูลบท สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร เช่น

จักขายตนะ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๗๑] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์เข้าได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ แต่สงเคราะห์เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นอายตนะและธาตุกับจักขายตนะ สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๒ และธาตุ ๘

คำอธิบายตัวอย่าง

๑. ขันธ์ ๔ ได้แก่ นามขันธ์ ๔ คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ อายตนะ ๒ ได้แก่ มนายตนะและธัมมายตนะ ธาตุ ๑๘ ได้แก่ ธาตุที่ ๑๑-๑๘

๒. วิธีการนี้ใช้ได้กับสภาวธรรมที่เป็นรูปธรรม ๓๕ บท และที่เป็นนามธรรม

๗ บท รวมเป็น ๔๒ บทเท่านั้น และสภาวธรรม ๔๒ บทเหล่านี้เองเป็นเนื้อหาของทุติยนัย

๒.๑ เนื้อหาของทุติยนัย

เนื้อหาของทุตินัยน้อยกว่าปฐมนัย คือปฐมนัยมีเนื้อหา ๓๗๑ บท ดังกล่าวแล้ว ส่วนเนื้อหาของทุติยนัยมีเพียง ๔๒ บท ได้แก่

โอฬาริกอายตนะ ๑๐ บท

๑. จักขายตนะ ๒. โสตายตนะ

๓. ฆานายตนะ ๔. ชิวหายตนะ

๕. กายายตนะ ๖. รูปายตนะ
๗. สัททายตนะ ๘. คันธายตนะ
๙. รสายตนะ ๑๐. โผฏฐัพพายตนะ

ธาตุ ๑๗ บท

๑. จักขุธาตุ๒. โสตธาตุ
๓. ฆานธาตุ ๔. ชิวหาธาตุ
๕. กายธาตุ๖. รูปธาตุ
๗. สัททธาตุ ๘. คันธธาตุ
๙. รสธาตุ ๑๐. โผฏฐัพพธาตุ

(๑๐ บทนี้ เรียกว่าโอฬาริกธาตุ)

๑๑. จักขุวิญญาณธาตุ ๑๒. โสตวิญญาณธาตุ
๑๓. ฆานวิญญาณธาตุ ๑๔. ชิวหาวิญญาณธาตุ
๑๕. กายวิญญาณธาตุ ๑๖. มโนธาตุ
๑๗. มโนวิญญาณธาตุ

(๗ บทนี้เรียกว่า วิญญาณธาตุ ๗)

อินทรีย์ ๗ บท

๑. จักขุนทรีย์ ๒. โสตินทรีย์
๓. ฆานินทรีย์ ๔. ชิวหินทรีย์
๕. กายินทรีย์ ๖. อิตถินทรีย์
๗. ปุริสินทรีย์

ปฏิจจสมุปบาท ๓ บท

๑. ภพ ๒ บท คือ อสัญญาภพและเอกโวการภพ
๒. ปริเทวะ ๑ บท

ติกมาติกา ๒ บท

๑. สนิทัสสนสัปปฏิฆา ธัมมา (สภาวธรรมที่เห็นได้และกระทบได้)
๒. อนิทัสสนสัปปฏิฆา ธัมมา (สภาวธรรมที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้)

ทุกมาติกา ๓ บท

๑. สนิทัสสนา ธัมมา (สภาวธรรมที่เห็นได้)
๒. สัปปฏิฆา ธัมมา (สภาวธรรมที่กระทบได้)
๓. อุปาทา ธัมมา (สภาวธรรมที่เป็นอุปาทายรูป)

ในจำนวนนี้ มีสภาวธรรมที่เป็นรูปธรรม ๓๕ บท ได้แก่ อายตนะ ๑๐ บท ที่เป็นโอฬาริกอายตนะ ธาตุ ๑๐ บท ซึ่งเป็นโอฬาริกธาตุ (ตั้งแต่ธาตุที่ ๑-๑๐) อินทรีย์ ๗ บท ปฏิจจสมุปบาท ๓

บท ติกมาติกา ๒ บท และทุกมาติกา ๓ บท และสภาวธรรมที่เป็นนามธรรม ๗ บท ได้แก่ธาตุ ๗ (ตั้งแต่ธาตุที่ ๑๑-๑๗)

มีข้อที่ควรทำความเข้าใจไว้ก่อนคือ ทำไม พระผู้มีพระภาคไม่ทรงจัดขันธ์ ๕ มนายตนะ ธัมมายตนะ และธัมมธาตุเป็นเนื้อหาของทุติยนัย ในเรื่องนี้มีคำอธิบายที่น่ารับฟังดังต่อไปนี้

๑. ที่ไม่ทรงจัดขันธ์ ๕ เป็นเนื้อหาของทุติยนัย เพราะขันธ์แต่ละขันธ์อยู่

แยกกัน ไม่สามารถนำมาสงเคราะห์เข้ากับขันธ์ใดขันธ์หนึ่งในขันธ์ ๕ ได้ เช่น ถ้าจัดให้รูปขันธ์เป็นเนื้อหาของทุติยนัย จะต้องนำรูปขันธ์มาเปรียบเทียบกับนามขันธ์ อีก ๔ ขันธ์ที่เหลือขันธ์ใดขันธ์หนึ่งตามวิธีการของทุติยนัย คือวิธีสังคหิเตนอสังคหิตนัย แต่เนื่องจากรูปขันธ์อยู่กับรูปขันธ์ และนามขันธ์ทั้ง ๔ ขันธ์ต่างก็อยู่กับขันธ์

ของตน ๆ นำมาเปรียบเทียบกันไม่ได้ จึงสงเคราะห์เข้ากันไม่ได้

๒. ที่ไม่ทรงจัดมนายตนะเป็นเนื้อหาของทุติยนัย เพราะมนายตนะประกอบด้วยวิญญาณ ๘๙ ซึ่งสงเคราะห์เข้าเป็นวิญญาณขันธ์ จึงเป็นเนื้อหาของทุติยนัยไม่ได้เหมือนรูปขันธ์ และขันธ์ ๕ อื่น ๆ ดังกล่าวในข้อ ๑

๓. ที่ไม่ทรงจัดธัมมายตนะและธัมมธาตุเป็นเนื้อหาของทุติยนัย เพราะ

ธัมมายตนะ และธัมมธาตุ ประกอบด้วยสุขุมรูป ๑๖ เจตสิก ๕๒ และนิพพาน ๑ สุขุมรูป ๑๖ อยู่ในรูปขันธ์ เจตสิก ๕๒ อยู่ในนามขันธ์ ๓ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ จึงเป็นเนื้อหาไม่ได้เหมือนที่กล่าวไว้ในข้อ ๑ ส่วนนิพพานเป็นขันธวิมุต คือไม่จัดเป็นขันธ์ จึงไม่เข้าเกณฑ์ใด ๆ (ดูแผนภูมิที่ ๑-๒ ประกอบ)

๒.๓ ตัวอย่างการจำแนกสภาวธรรมของทุติยนัย

สภาวธรรมที่เป็นรูปธรรมบางส่วนในข้อ ๑๗๑ คือ อายตนะ ๙ ได้แก่

(๑) จักขายตนะ (๒) โสตายตนะ (๓) ฆานายตนะ (๔) ชิวหายตนะ (๕) กายายตนะ (๖) รูปายตนะ (๗) สัททายตนะ (๘) คันธายตนะ (๙) โผฏฐัพพายตนะ และ

ธาตุ ๙ ได้แก่ จักขุธาตุ-โผฏฐัพพธาตุ ขอให้ดูที่ยกเป็นตัวอย่างแสดงวิธีการของ

ทุติยนัยในข้อ ๒.๑ ข้างต้น โดยนำสภาวธรรมบทอื่น ๆ ที่เหลือ ๑๗ บท ไปใส่แทนบทจักขายตนะ ต่อไปนี้ขอแสดงตัวอย่างการจำแนกสภาวธรรมตามข้อที่

๑๗๒-๑๗๕ ข้อละ ๑ ตัวอย่าง ดังนี้

จักขุวิญญาณ

	ปุจฉาวาระ	วิสัชนาวาระ
[๑๗๒]	สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์เข้าได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ และแต่สงเคราะห์เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นอายตนะและธาตุกับ	สภาวธรรมเหล่านั้นไม่ได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๑๑ ธาตุ ๑๒ คำอธิบาย ขันธ์ ๔ ได้แก่

จักขุวิญญาณ นามขันธ์ ๔ อายตนะ ๑๒ ได้แก่
สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ อายตนะที่ ๑-๑๒ ธาตุ ๑๒ ได้แก่
เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ ธาตุที่ ๑-๑๒
เท่าไร

จักขุนทรีย์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๗๓] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า
เข้าได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ ไม่ได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๒ และ
แต่สงเคราะห์เข้าไม่ได้โดยการ ธาตุ ๘
สงเคราะห์เป็นอายตนะและธาตุ
กับจักขุนทรีย์
สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า
ไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ
เท่าไร

อสัญญาภพ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๗๔] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า
เข้าได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ ไม่ได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๓
แต่สงเคราะห์เข้าไม่ได้โดยการ และธาตุ ๙
สงเคราะห์เป็นอายตนะ และธาตุ
กับอสัญญาภพ
สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า
ไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ
เท่าไร

ปริเทวะ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๗๕] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า
เข้าได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ ไม่ได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๒ และ
แต่สงเคราะห์เข้าไม่ได้โดยการ ธาตุ ๘

สงเคราะห์เป็นอายตนะและธาตุ
กับปริเทวะ
สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า
ไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ
เท่าไร

(ดูแผนภูมิที่ ๕ ประกอบ)

๓. ตติยนัย

อสังคหิเตนสังคหิตปทนิทเทส

๓.๑ วิธีการของตติยนัย

คำว่า อสังคหิเตนสังคหิตปทนิทเทส แปลว่า การแสดงบทที่สงเคราะห์เข้าได้กับบทที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ หมายความว่า ในตติยนัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงนำเฉพาะสภาวธรรมที่มีขันธ์ต่างกัน แต่มีอายตนะและธาตุเดียวกันมาจำแนกโดย

ขันธ์ อายตนะ และธาตุด้วยวิธีการที่เรียกว่า อสังคหิเตนสังคหิตนัย เพื่อหา

สภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้กับมูลบทในลักษณะตรงกันข้ามกับทุติยนัย เช่น

มัคคสัจ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๗๙] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ สภาวธรรมเหล่านั้นเว้นธาตุที่ไม่
เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ ถูกปัจจัยปรุงแต่งออกจากขันธ์แล้ว
แต่สงเคราะห์เข้าได้ โดยการ สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๓ (เวทนา-
สงเคราะห์เป็นอายตนะและธาตุ ขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์)
สภาวธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์ อายตนะ ๑ (ธัมมายตนะ) และ
เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ ธาตุ ๑ (ธัมมธาตุ)
เท่าไร

๓.๒ เนื้อหาของตติยนัย

ตามวิธีการดังกล่าว เนื้อหาของตติยนัย ประกอบด้วยสภาวธรรม
๙๐ บท ในจำนวน ๓๗๑ บท ของปฐมนัย ได้แก่
อัพภันตรมาติกา ๕๐ บท คือ

ขันธ์ ๓ บท

๑. เวทนาขันธ์ ๒. สัญญาขันธ์

๓. สังขารขันธ์

สัจจะ ๓ บท

๑. สมุทยสัจ ๒. มัคคสัจ

๓. นิโรธสัจ

อินทรีย์ ๑๖ บท

๑. ชีวิตินทรีย์ ๒. อิตถินทรีย์

๓. ปุริสินทรีย์ ๔. สุขินทรีย์

๕. ทุกขินทรีย์ ๖. โสมนัสสินทรีย์

๗. โทมนัสสินทรีย์ ๘. อุเปกขินทรีย์

๙. สัทธินทรีย์ ๑๐. วิริยินทรีย์

๑๑. สตินทรีย์ ๑๒. สมาธินทรีย์

๑๓. ปัญญินทรีย์ ๑๔. อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์

๑๕. อัญญินทรีย์ ๑๖. อัญญาตาวินทรีย์

ปฏิจจสมุปบาท ๑๔ บท

๑. อวิชชา ๒. สังขาร

๓. ผัสสะ ๔. เวทนา

๕. ตัณหา ๖. อุปาทาน

๗. กัมมภพ ๘. ชาติ

๙. ชรา ๑๐. มรณะ

๑๑. โสกะ ๑๒. ทุกข์

๑๓. โทมนัส ๑๔. อุปายาส

สภาวธรรมถัดจากปฏิจจสมุปบาท ๑๔ บท

๑. ฌาน ๒. สติปัฏฐาน

๓. สัมมัปปธาน ๔. อัปปมัญญา

๕. อินทรีย์ ๕ ๖. พละ ๕

๗. โพชฌงค์ ๗ ๘. อริยมรรคมีองค์ ๘

๙. ผัสสะ ๑๐. เวทนา

๑๑. สัญญา ๑๒. เจตนา

๑๓. อธิโมกข์ ๑๔. มนสิการ

พาหิรมาติกา ๔๐ บท คือ

๑. สภาวธรรมที่เป็นเหตุ ๒. สภาวธรรมที่เป็นเหตุและมีเหตุ

๓. สภาวธรรมที่เป็นเหตุและ๔. สภาวธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง สัมปยุตด้วยเหตุ

๕. สภาวธรรมที่ไม่ถูกปัจจัย ปรุงแต่ง(นิพพาน) ๖. สภาวธรรมที่เป็นอาสวะ

๗. สภาวธรรมที่เป็นอาสวะและเป็นอารมณ์ของอาสวะ ๘. สภาวธรรมที่เป็นอาสวะและสัมปยุตด้วยอาสวะ

๙. สภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์ ๑๐. สภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์และเป็นอารมณ์ของสังโยชน์

๑๑. สภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์และสัมปยุตด้วยสังโยชน์ ๑๒. สภาวธรรมที่เป็นคันถะ

๑๓. สภาวธรรมที่เป็นคันถะและเป็นอารมณ์ของคันถะ ๑๔. สภาวธรรมที่คันถะและสัมปยุตด้วย คันถะ

๑๕. สภาวธรรมที่เป็นโอฆะ ๑๖. สภาวธรรมที่เป็นโอฆะและเป็นอารมณ์ของโอฆะ

๑๗. สภาวธรรมที่เป็นโอฆะและสัมปยุตด้วยโอฆะ ๑๘. สภาวธรรมที่เป็นโยคะ

๑๙. สภาวธรรมที่เป็นโยคะและเป็นอารมณ์ของโยคะ ๒๐. สภาวธรรมที่เป็นโยคะและสัมปยุตด้วยโยคะ

๒๑. สภาวธรรมที่เป็นนิวรณ์ ๒๒. สภาวธรรมที่เป็นนิวรณ์และเป็นอารมณ์ของนิวรณ์

๒๓. สภาวธรรมที่เป็นนิวรณ์และสัมปยุตด้วยนิวรณ์๑ ๒๔. สภาวธรรมที่เป็นปรามาส

๒๕. สภาวธรรมที่เป็นปรามาสและเป็นอารมณ์ของปรามาส ๒๖. สภาวธรรมที่เป็นเจตสิก

๒๗. สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยจิต ๒๘. สภาวธรรมที่ระคนกับจิต

๒๙. สภาวธรรมที่ระคนกับจิตและมีจิตเป็นสมุฏฐาน ๓๐. สภาวธรรมที่ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเกิดพร้อมกับจิต

๓๑. สภาวธรรมที่ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเป็นไปตามจิต ๓๒. สภาวธรรมที่เกิดพร้อมกับจิต

๓๓. สภาวธรรมที่เป็นไปตามจิต ๓๔. สภาวธรรมที่เป็นอุปาทาน

๓๕. สภาวธรรมที่เป็นอุปาทานและสัมปยุต เป็นอารมณ์ของอุปาทาน ๓๖. สภาวธรรมที่เป็นอุปาทานและสัมปยุต ด้วยอุปาทาน๒

๓๗. สภาวธรรมที่เป็นกิเลส ๓๘. สภาวธรรมที่เป็นกิเลสและเป็นอารมณ์ของกิเลส

๓๙. สภาวธรรมที่เป็นกิเลสและสัมปยุต กิเลสทำให้เศร้าหมอง ๔๐. สภาวธรรมที่เป็นกิเลสและสัมปยุต ด้วยกิเลส

สภาวธรรมเหล่านี้สงเคราะห์เข้าได้กับธัมมายตนะและธัมมธาตุเท่านั้น จึงได้องค์ธรรม ๕ ประการ คือ เวทนา สัญญา สังขาร และนิพพาน ซึ่งเป็นสภาวธรรม ที่มีขันธ์ต่างกัน แต่มีอายตนะและธาตุเดียวกัน

๓.๓ ตัวอย่างการจำแนกสภาวธรรมของตติยนัย

นิโรธสัจ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๘๐] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ แต่สงเคราะห์เข้าได้โดยการสงเคราะห์เป็นอายตนะและธาตุกับนิโรธสัจ สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๑ และธาตุ ๑

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าเข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

ชีวิตินทรีย์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๘๑] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ แต่สงเคราะห์เข้าได้โดยการสงเคราะห์เป็นอายตนะและธาตุกับชีวิตินทรีย์ ถูกปัจจัยปรุงแต่งออกจากขันธ์แล้ว สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๒ อายตนะ ๑ และธาตุ ๑

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์

เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ
เท่าไร

กัมมภพ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๘๒] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ สภาวธรรมเหล่านั้นเว้นธาตุที่ไม่
เข้าไม่ได้ โดยการสงเคราะห์เป็น ถูกปัจจัยปรุงแต่งออกจากขันธ์แล้ว
ขันธ์ แต่สงเคราะห์เข้าได้โดยการ สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๓ อายตนะ ๑
สงเคราะห์เป็นอายตนะและธาตุ และธาตุ ๑
กับกัมมภพ
สภาวธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์
เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ
เท่าไร

ฌาน

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๘๓] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ สภาวธรรมเหล่านั้นเว้นธาตุที่ไม่
เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็น ถูกปัจจัยปรุงแต่งออกจากขันธ์แล้ว
ขันธ์ แต่สงเคราะห์เข้าได้โดยการ สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๒
สงเคราะห์เป็นอายตนะ และธาตุ อายตนะ ๑ และธาตุ ๑
กับฌาน
สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์
เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ
เท่าไร

สภาวธรรมที่เป็นอุปาทาน

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๙๐] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ สภาวธรรมเหล่านั้นเว้นธาตุที่ไม่
เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็น ถูกปัจจัยปรุงแต่งออกจากขันธ์แล้ว
ขันธ์ แต่สงเคราะห์เข้าได้โดยการ สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๓

สงเคราะห์เป็นอายตนะและธาตุ อายตนะ ๑ และธาตุ ๑
กับสภาวธรรมที่เป็นอุปาทาน
สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์
เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ
เท่าไร

(ดูแผนภูมิที่ ๖ ประกอบ)

๔. จตุตถนัย

สังคหิเตนสังคหิตปทนิทเทส

๔.๑ วิธีการของจตุตถนัย

คำว่า สังคหิเตนสังคหิตปทนิทเทส แปลว่า การแสดงบทที่สงเคราะห์เข้าได้กับบทที่สงเคราะห์เข้าได้ หมายความว่า ในจตุตถนัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงนำสภาวธรรมบางส่วนที่สงเคราะห์เข้าได้ โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ อายตนะ และธาตุ มาจำแนกโดยขันธ์ อายตนะ และธาตุด้วยวิธีการที่เรียกว่า สังคหิเตนสังคหิต นัย เพื่อหาว่าสภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้กับมูลบท สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร เช่น

สมุทยสัจ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๙๑] สภาวธรรมเหล่าใด(ที่ ๑) สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์
สงเคราะห์เข้าได้โดยการสงเคราะห์ เข้าได้กับขันธ์ ๑ (สังขารขันธ์)
เป็นขันธ์ อายตนะ และธาตุกับ อายตนะ ๑ (ธัมมายตนะ) และ
สมุทยสัจ ธาตุ ๑ (ธัมมธาตุ)
สภาวธรรมเหล่าใด(ที่ ๒)
สงเคราะห์เข้าได้โดยการสงเคราะห์
เป็นขันธ์ อายตนะ และธาตุกับ
สภาวธรรมเหล่านั้น(ที่ ๑)
สภาวธรรมเหล่านั้น(ที่ ๒)
สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ
และธาตุเท่าไร

คำอธิบายตัวอย่าง

คำว่า สภาวธรรมเหล่าใดที่ ๑? ได้แก่สภาวธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นสังขารขันธ์ คือ เจตสิก ๕๐ (มีสมุทยสัจรวมอยู่ด้วย) เมื่อยกเจตสิกตัวใดขึ้นเป็น

มูลบทหรือบทตั้งในการจำแนก ถ้าเจตสิกตัวนั้นสงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ อายตนะและธาตุเท่าไร ที่เหลือก็สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่านั้น ในตัวอย่างนี้ สภาวธรรมเหล่าใดที่ ๑? คือเจตสิก ๔๙ ที่สงเคราะห์เข้าได้กับสมุทยสัจ ส่วน สภาวธรรมเหล่าใดที่ ๒? ก็คือสมุทยสัจนั้นเอง กล่าวคือตั้งคำถามย้อนกลับอย่างเดียวกันกับวิธีการยมกของคัมภีร์ยมก (ดูขันธยมกประกอบ)

สังขารขันธ์ คือเจตสิก ๕๐ ธัมมายตนะและธัมมธาตุ ในที่นี้คือเจตสิก ๕๐

๔.๒ เนื้อหาของจตุตถนัย

ตามวิธีการข้างต้น เนื้อหาของจตุตถนัยประกอบด้วยสภาวธรรม ๖๙ บท เป็นอัพภันตรมาติกา ๓๙ บท และพาหิรมาติกา ๓๐ บท ได้แก่

สัจจะ ๒ บท คือ

๑. สมุทยสัจ ๒. มัคคสัจ

อินทรีย์ ๑๕ บท คือ

๑. อิตถินทรีย์ ๒. ปุริสินทรีย์
๓. สุขินทรีย์ ๔. ทุกขินทรีย์
๕. โสมนัสสินทรีย์ ๖. โทมนัสสินทรีย์
๗. อุเปกขินทรีย์ ๘. สัทธินทรีย์
๙. วิริยินทรีย์ ๑๐. สตินทรีย์
๑๑. สมาธินทรีย์ ๑๒. ปัญญินทรีย์
๑๓. อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ ๑๔. อัญญินทรีย์
๑๕. อัญญาตาวินทรีย์

ปฏิจจสมุปบาท ๑๑ บท คือ

๑. อวิชชา ๒. สังขาร
๓. ผัสสะ ๔. ตัณหา
๕. อุปาทาน ๖. กัมมภพ
๗. โสกะ ๘. ปริเทวะ
๙. ทุกข์ ๑๐. โทมนัส
๑๑. อุปายาส

สภาวธรรมถัดจากปฏิจจสมุปบาท ๑๑ บท คือ

๑. สติปัฏฐาน ๔ ๒. สัมมัปปธาน ๔
๓. อัปปมัญญา ๔ ๔. อินทรีย์ ๕
๕. พละ ๕ ๖. โพชฌงค์ ๗
๗. อริยมรรคมีองค์ ๘ ๘. ผัสสะ
๙. เจตนา ๑๐. อธิโมกข์

๑๑. มนสิการ

พาหิรมาติกา ๓๐ บท คือ

๑. สภาวธรรมที่เป็นเหตุ ๒. สภาวธรรมที่เป็นเหตุและมีเหตุ

๓. สภาวธรรมที่เป็นเหตุและสัมปยุตด้วยเหตุ ๔. สภาวธรรมที่เป็นอาสวะ

๕. สภาวธรรมที่เป็นอาสวะและเป็นอารมณ์ของอาสวะ ๖. สภาวธรรมที่เป็นอาสวะและสัมปยุตด้วยอาสวะ

๗. สภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์ ๘. สภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์และเป็นอารมณ์ของสังโยชน์

๙. สภาวธรรมที่เป็นสังโยชน์และสัมปยุตด้วยสังโยชน์ ๑๐. สภาวธรรมที่เป็นคันถะ

๑๑. สภาวธรรมที่เป็นคันถะและเป็นอารมณ์ของคันถะ ๑๒. สภาวธรรมที่เป็นคันถะและสัมปยุตด้วยคันถะ

๑๓. สภาวธรรมที่เป็นโอฆะ ๑๔. สภาวธรรมที่เป็นโอฆะและเป็นอารมณ์ของโอฆะ

๑๕. สภาวธรรมที่เป็นโอฆะและสัมปยุตด้วยโอฆะ ๑๖. สภาวธรรมที่เป็นโยคะ

๑๗. สภาวธรรมที่เป็นโยคะและเป็นอารมณ์ของโยคะ ๑๘. สภาวธรรมที่เป็นโยคะและสัมปยุตด้วยโยคะ

๑๙. สภาวธรรมที่เป็นนิวรณ์ ๒๐. สภาวธรรมที่เป็นนิวรณ์และเป็นอารมณ์ของนิวรณ์

๒๑. สภาวธรรมที่เป็นนิวรณ์และสัมปยุตด้วยนิวรณ์ ๒๒. สภาวธรรมที่เป็นปรามาส

๒๓. สภาวธรรมที่เป็นปรามาสและเป็นอารมณ์ของปรามาส ๒๔. สภาวธรรมที่เป็นอุปาทาน

๒๕. สภาวธรรมที่เป็นอุปาทานและเป็นอารมณ์ของอุปาทาน ๒๖. สภาวธรรมที่เป็นอุปาทานและสัมปยุตด้วยอุปาทาน

๒๗. สภาวธรรมที่เป็นกิเลส ๒๘. สภาวธรรมที่เป็นกิเลสและเป็นอารมณ์ของกิเลส

๒๙. สภาวธรรมที่เป็นกิเลสและสัมปยุต ๓๐. สภาวธรรมที่เป็นกิเลสและสัมปยุต

กิเลสทำให้เศร้าหมอง ด้วยกิเลส

กล่าวโดยสรุป ในจตุตถนัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเฉพาะสภาวธรรมที่เป็นเวทนาบางส่วน สังขารบางส่วน และสุขุมรูปบางส่วนที่สงเคราะห์เข้าได้ทั้งกับขันธ์ อายตนะ และธาตุ องค์ธรรมของจตุตถนัยนั้นจึงเหมือนกันทั้งโดยขันธ์

อายตนะและธาตุ เช่น ถ้ายกสุขินทรีย์เป็นมูลบท องค์ธรรมของประธานคือ สภาวธรรมเหล่าใดที่ ๑? ได้แก่เวทนินทรีย์ ๔ (อินทรีย์ที่เป็นเวทนา ๕ ในที่นี้ยกสุขเวทนาออกไป) ถ้ายกสมุทยสัจเป็นมูลบท องค์ธรรมของประธานได้แก่

เจตสิก ๔๙ (เจตสิก ๕๐ ในที่นี้ยกสมุทยสัจออกไป) และถ้ายกอิตถินทรีย์เป็นมูลบท องค์ธรรมของประธานได้แก่สุขุมรูป ๑๕ (สุขุมรูป ๑๖ ในที่นี้ยกอิตถินทรีย์ออกไป)

๔.๓ ตัวอย่างการจำแนกสภาวธรรมของจตุตถนัย

อัพภันตรมาติกา

อิตถินทรีย์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๙๒] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์

เข้าได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ เข้าได้กับขันธ์ ๑ อายตนะ ๑
อายตนะ และธาตุ กับอิตถินทรีย์ และธาตุ ๑

สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์เข้าได้
โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ อายตนะ
และธาตุกับสภาวธรรมเหล่านั้น

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าได้
กับขันธ์ อายตนะและธาตุเท่าไร

พาหิรมาติกา

สภาวธรรมที่เป็นเหตุ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๙๒] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าได้

เข้าได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ กับขันธ์ ๑ อายตนะ ๑ และธาตุ ๑
อายตนะและธาตุ กับสภาวธรรม
ที่เป็นเหตุ

สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์
เข้าได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์
อายตนะและธาตุ กับสภาวธรรม

เหล่านั้น

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์

เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ

เท่าไร

(ดูแผนภูมิที่ ๗ ประกอบ)

๕. ปัญจมนัย

อสังคหิเตนอสังคหิตปทนิทเทส

๕.๑ วิธีการของปัญจมนัย

คำว่า อสังคหิเตนอสังคหิตปทนิทเทส แปลว่า การแสดงบทที่สงเคราะห์

เข้าไม่ได้กับบทที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ หมายความว่า ในปัญจมนัยนี้ พระผู้มี

พระภาคทรงนำสภาวธรรมบางส่วนที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับสภาวธรรมอื่น ทั้งโดยขันธ์ อายตนะ และธาตุ มาจำแนกโดยขันธ์ อายตนะและธาตุ ด้วยวิธีการที่เรียกว่า อสังคหิเตนอสังคหิตนัย เพื่อหาสภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้ากันไม่ได้ทั้งโดยขันธ์ อายตนะและธาตุ เช่น

รูปขันธ์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๙๓] สภาวธรรมเหล่าใด(ที่ ๑) สภาวธรรมเหล่านั้น สงเคราะห์เข้า

สงเคราะห์เข้าไม่ได้โดยการ สงเคราะห์เป็นขันธ์ อายตนะ และธาตุ กับรูปขันธ์ ไม่ได้กับขันธ์ ๑ (วิญญาณขันธ์) อายตนะ ๑ (มนายตนะ) และ ธาตุ ๗ (วิญญาณธาตุ ๗ มี จักขุวิญญาณธาตุเป็นต้น)

สภาวธรรมเหล่าใด(ที่ ๒)

สงเคราะห์เข้าไม่ได้โดยการ

สงเคราะห์เป็นขันธ์ อายตนะ และ

ธาตุ กับสภาวธรรมเหล่านั้น(ที่ ๑)

สภาวธรรมเหล่านั้น(ที่ ๒)

สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ

และธาตุเท่าไร

คำอธิบายตัวอย่าง

คำอธิบายคล้ายกับจตุตถนัยเพียงแต่มองกลับกัน คือจากสงเคราะห์เข้าได้เป็นสงเคราะห์เข้าไม่ได้ ในกรณีตัวอย่างนี้ สภาวธรรมเหล่าใดที่ ๑? ที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับรูปขันธ์นั้น ได้แก่

สภาวธรรมที่เป็นวิญญาณขันธ์ คือจิต ๘๙ ส่วน สภาวธรรมเหล่าใดที่ ๒? ก็คือสภาวธรรมที่เป็นรูปขันธ์นั้นเอง คือตั้ง

คำถามย้อนกลับเหมือนกับวิธีการยมกของคัมภีร์ยมกดังกล่าวแล้ว

๕.๒ เนื้อหาของปัญจมนัย

ตามวิธีการข้างต้น เนื้อหาของปัญจมนัยประกอบด้วยสภาวธรรมจำนวน

๒๕๗ บท เป็นอัพภันตรมาติกา ๙๙ บท เป็นพาหิรมาติกา ๑๕๘ บท อัพภันตรมาติกา ๙๙ บท ได้แก่ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ สัจจะ ๓ (สมุทยสัจ มัคคสัจ และนิโรธสัจ) อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจจสมุปบาท ๒๓ และ

สภาวธรรมต่อจากปฏิจจสมุปบาทอีก ๑๖ บท (ตั้งแต่สติปัฏฐานจนถึงมนสิการ นับแต่ละหัวข้อเป็น ๑ บท)

ปฏิจจสมุปบาท ๒๓ บท คือ

๑.	อวิชชา	๒.	สังขาร
๓.	วิญญาณ	๔.	นามรูป
๕.	สฬายตนะ	๖.	ผัสสะ
๗.	เวทนา	๘.	ตัณหา
๙.	อุปาทาน	๑๐.	กัมมภพ
๑๑.	อรูปภพ	๑๒.	เนวสัญญานาสัญญายตนะ
๑๓.	จตุโวการภพ	๑๔.	อสัญญาภพ
๑๕.	เอกโวการภพ	๑๖.	ชาติ
๑๗.	ชรา	๑๘.	มรณะ
๑๙.	ปริเทวะ	๒๐.	โสกะ
๒๑.	ทุกข์	๒๒.	โทมนัส
๒๓.	อุปายาส		

ส่วนพาหิรมาติกา ๑๕๘ บทมาจากติกมาติกา ๔๓ บท (ดูรายละเอียด

ในข้อ ๒๑๐-๒๑๑) และทุกมาติกา ๑๑๕ บท (ดูรายละเอียดในข้อ ๒๑๒-๒๒๗)

มีข้อที่ควรศึกษาไว้ก่อนคือสภาวธรรมที่ทรงนำมาจำแนกด้วยวิธีการนี้ มีองค์ธรรมเป็นขันธ์เดียวบ้าง ๒ ขันธ์บ้าง ๓ ขันธ์บ้าง ๔ ขันธ์บ้าง ไม่มีบทใดมี

องค์ธรรมครบทั้ง ๕ ขันธ์ เช่น ถ้ายกรูปขันธ์ขึ้นเป็นมูลบทหรือบทตั้ง องค์ธรรมของประธาน (สภาวธรรมเหล่าใดที่ ๑) ได้แก่วิญญาณขันธ์ ถ้ายกวิญญาณขันธ์ขึ้นเป็นมูลบท องค์ธรรมของประธานได้แก่ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และนิพพาน ถ้ายกเวทนาขันธ์เป็นมูลบท องค์ธรรมของประธานได้แก่วิญญาณขันธ์และโอฬาริกรูป

สภาวธรรมที่มีองค์ธรรมครบทั้ง ๕ ขันธ์ เช่น ทุกขสัจ กามภพ สภาวธรรม ที่เป็นอัพยากฤต ไม่ทรงนำมาแสดงเพราะไม่เข้าเกณฑ์ของวิธีการนี้ สภาวธรรมที่ไม่เข้าเกณฑ์มีทั้งหมด ๑๑๔ บท จากจำนวน ๓๗๑ บทของปฐมนัย ที่เข้าเกณฑ์มีเพียง ๒๕๗ บท ดังกล่าว

๕.๓ ตัวอย่างการจำแนกสภาวธรรมของปัญจมนัย

เวทนาขันธ์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๙๔] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า

เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ ไม่ได้กับขันธ์ ๒ อายตนะ ๑๑

อายตนะและธาตุ กับเวทนาขันธ์ และธาตุ ๑๗

สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์

เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์

อายตนะและธาตุ กับสภาวธรรม

เหล่านั้น

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า

ไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

จักขายตนะ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๑๙๖] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า

เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ ไม่ได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๒

อายตนะ และธาตุกับจักขายตนะ และธาตุ ๘

สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์

เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์

อายตนะและธาตุ กับสภาวธรรม

เหล่านั้น

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์

เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ

เท่าไร

สภาวธรรมที่เห็นได้และกระทบได้

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๒๑๑] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า
เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ ไม่ได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๒
อายตนะและธาตุ กับสภาวธรรมที่ และธาตุ ๘
เห็นได้และกระทบได้
สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์
เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็น
ขันธ์อายตนะและธาตุ กับสภาว
ธรรมเหล่านั้น
สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์
เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และ
ธาตุเท่าไร

สภาวธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง
ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ
[๒๑๔] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า
เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ ไม่ได้กับขันธ์ ๒ อายตนะ ๑๑
อายตนะและธาตุ กับสภาวธรรมที่ และธาตุ ๑๗
ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง
สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์เข้า
ไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์
อายตนะและธาตุกับสภาวธรรม
เหล่านั้น
สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์
เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ
เท่าไร
(ดูแผนภูมิที่ ๘ ประกอบ)
๖. ฉัฏฐนัย
สัมปโยควิปปโยคปทนิทเทส
๖.๑ วิธีการของฉัฏฐนัย

คำว่า สัมปโยควิปปโยคปทนิทเทส แปลว่า การแสดงบทที่ประกอบ
เข้าได้และบทที่ประกอบเข้าไม่ได้ คำว่า สัมปโยคะ ที่แปลว่า ประกอบเข้าได้
มีความหมายเหมือนกับคำว่า สัมปยุตตะ และคำว่า วิปปโยคะ ที่แปลว่า
ประกอบเข้าไม่ได้ มีความหมายเหมือนกับคำว่า วิปปยุตตะ หมายความว่า ในฉัฏฐนัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงนำสภาวธรรมที่เป็นสัมปยุตตธรรม และที่เป็น
วิปปยุตตธรรม มาจำแนกโดยขันธ์ อายตนะ และธาตุ ด้วยวิธีการที่เรียกว่า
สัมปโยควิปปโยคนัย เพื่อหาว่าสภาวธรรมบทใดสัมปยุตและวิปปยุตจากขันธ์
อายตนะ และธาตุเท่าไร เช่น

รูปขันธ์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๒๒๘] รูปขันธ์สัมปยุตด้วยขันธ์ ไม่มีการสัมปยุต
อายตนะ และธาตุเท่าไร

รูปขันธ์วิปปยุตจากขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร รูปขันธ์วิปปยุตจากขันธ์ ๔ (นาม-ขันธ์ ๔) อายตนะ ๑ (มนายตนะ) ธาตุ ๗ (วิญญาณธาตุ ๗) และวิปปยุตจากอายตนะ ๑ (ธัมมายตนะ) ธาตุ ๑ (ธัมมธาตุ) บางส่วน

เวทนาขันธ์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๒๒๙] เวทนาขันธ์สัมปยุตด้วยขันธ์ เวทนาขันธ์สัมปยุตด้วยขันธ์ ๓
อายตนะ และธาตุเท่าไร (นามขันธ์ ๓ เว้นเวทนาขันธ์)
อายตนะ ๑ (มนายตนะ) ธาตุ ๗
(วิญญาณธาตุ ๗) และสัมปยุต
ด้วยอายตนะ ๑ (ธัมมายตนะ)
ธาตุ ๑ (ธัมมธาตุ) บางส่วน

เวทนาขันธ์วิปปยุตจากขันธ์ เวทนาขันธ์วิปปยุตจากขันธ์ ๑
อายตนะ และธาตุเท่าไร (รูปขันธ์) อายตนะ ๑๐ (โอฬาริก-
อายตนะ ๑๐) ธาตุ ๑๐ (โอฬาริก-
ธาตุ ๑๐) และวิปปยุตจาก
อายตนะ ๑ (ธัมมายตนะ) และ
ธาตุ ๑ (ธัมมธาตุ) บางส่วน

คำอธิบายตัวอย่าง

ขอให้สังเกตว่าวิธีการของฉัฏฐนัยนั้นต่างกับวิธีการของนัยอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว กล่าวคือในปุจฉาวาระของแต่ละบท มีการถาม ๒ คำถาม คำถามที่ ๑ ถามเรื่องสัมปยุตตธรรม คือสภาวธรรมที่ประกอบเข้าได้ คำถามที่ ๒ ถามเรื่องวิปปยุตตธรรม คือสภาวธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้ คล้ายกับวิธีการของคัมภีร์ยมกที่มีคำถามคู่ คือถามแบบอนุโลม (ถามไปตามลำดับ) และแบบปฏิโลม(ถามย้อนกลับ) เพื่อให้พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างสภาวธรรมที่เป็นมูลบทหรือบทตั้งกับสภาวธรรมอื่น ๆ ที่ยกมาเปรียบเทียบ ทั้งในด้านบวกและด้านลบของกันและกัน

ในตัวอย่างที่ ๑ มูลบทคือรูปขันธ์ คำถามที่ ๑ ถามว่า รูปขันธ์สัมปยุตด้วยขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร คำถามที่ ๒ ถามว่า รูปขันธ์วิปปยุตจากขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

ในวิสัชนาวาระ มีคำตอบ ๒ แบบ คือตอบปฏิเสธและตอบรับ ใน

ตัวอย่างที่ ๑ คำตอบเรื่องสัมปยุตตธรรม เป็นคำตอบปฏิเสธคือปฏิเสธว่า

รูปขันธ์ไม่มีการสัมปยุตด้วยขันธ์ อายตนะ และธาตุเหล่าไหน เพราะรูปขันธ์ไม่

สัมปยุตด้วยสภาวธรรมที่เป็นขันธ์เดียวกัน ส่วนคำตอบเรื่องวิปปยุตตธรรมเป็น

คำตอบรับ คือตอบว่ารูปขันธ์วิปปยุตจากนามขันธ์ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗ และวิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางส่วน คำตอบรับนี้มี ๒ ตอน

ตอนที่ ๑ ตอบว่า รูปขันธ์วิปปยุตจากนามขันธ์ ๔ ธาตุ ๑ คือมนายตนะและวิญญาณธาตุ ๗ ซึ่งแสดงว่ารูปขันธ์กับนามขันธ์ ๔ มนายตนะและวิญญาณธาตุ ๗ นี้เป็นวิปปยุตตธรรมคือประกอบเข้ากันไม่ได้แบบทั้งหมด(เอกันตวิปปยุต)

ส่วนคำตอบรับตอนที่ ๒ ที่ตอบว่า วิปปยุตจากอายตนะ ๑ และธาตุ ๑ บางส่วนนั้น แสดงว่ารูปขันธ์กับอายตนะและธาตุทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นวิปปยุตตธรรมกันบางส่วน ไม่ทั้งหมดทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยแวดล้อม ดังจะอธิบายต่อไป

ในตัวอย่างที่ ๒ ที่ยกเวทนาขันธ์เป็นมูลบทมีคำถาม ๒ คำถาม เช่นเดียวกับตัวอย่างแรก แต่มีคำตอบเป็นเชิงตอบรับทั้ง ๒ คำถาม ซึ่งแสดงว่าเวทนาขันธ์ เป็นทั้งสัมปยุตตธรรมและวิปปยุตตธรรมกับสภาวธรรมอื่น

ถ้าจะถามว่า รู้ได้อย่างไรว่ารูปขันธ์และเวทนาขันธ์ในตัวอย่างทั้งสองสัมปยุตด้วยและวิปปยุตจากขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร คำตอบคือต้องเข้าใจเรื่อง

สัมปยุตตธรรมและวิปปยุตตธรรม เป็นอย่างดี ดังจะได้อธิบายในตอนที่ว่าด้วยเนื้อหาต่อไป

๖.๒ เนื้อหาของฉัฏฐนัย

ตามวิธีการดังกล่าว เนื้อหาของฉัฏฐนัยประกอบด้วยสภาวธรรมจำนวน

๒๕๐ บท มาจากอัพภันตรมาติกา ๙๒ บท จากพาหิรมาติกา ๑๕๘ บท ดังนี้

อัพภันตรมาติกา ๙๒ บท คือ ขันธ์ ๕ บท อายตนะ ๑๑ บท (เว้น

ธัมมายตนะ) ธาตุ ๑๗ บท (เว้นธัมมธาตุ) สัจจะ ๓ บท (เว้นทุกขสัจ)

อินทรีย์ ๒๑ (เว้นชีวิตินทรีย์) ปฏิจจสมุปบาท ๑๗ บท (เว้นสฬายตนะ

นามรูป ภพใหญ่ ๔ บท ชาติ ชราและมรณะ) สภาวธรรมต่อจากปฏิจจสมุปบาท ๑๖ บท พาหิรมาติกา ๑๕๘ บท คือ ติกมาติกา ๔๗ บท (ดูรายละเอียดในข้อ ๒๕๗-๒๗๖) และทุกมาติกา ๑๑๑ บท (ดูรายละเอียดในข้อ ๒๗๗-๓๐๕)

สภาวธรรม ๒๕๐ บทนี้ แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม คือ

๑. กลุ่มสภาวธรรมที่เป็นสัมปยุตตธรรม

๒. กลุ่มสภาวธรรมที่เป็นวิปปยุตตธรรม

๓. กลุ่มสภาวธรรมที่เป็นทั้งสัมปยุตตธรรมและวิปปยุตตธรรม

กลุ่มสภาวธรรมที่เป็นสัมปยุตตธรรม ได้แก่นามขันธ์ ๔ คือ (๑) เวทนาขันธ์ (๒) สัญญาขันธ์ (๓) สังขารขันธ์ (๔) วิญญาณขันธ์ นามขันธ์เหล่านี้ต่างสัมปยุต ด้วยกัน หมายความว่าเวทนาขันธ์สัมปยุตด้วยนามขันธ์อีก ๓ ขันธ์ และนามขันธ์

ทั้ง ๓ ขันธ์ก็สัมปยุตด้วยเวทนาขันธ์ เวทนาขันธ์และสัญญาขันธ์สัมปยุตด้วย นามขันธ์อีก ๒ ขันธ์ และนามขันธ์อีก ๒ ขันธ์ก็สัมปยุตด้วยเวทนาขันธ์และสัญญาขันธ์

ลักษณะของสัมปยุตตธรรม

เหตุที่นามขันธ์เหล่านี้สัมปยุตด้วยกันแบบทั้งหมดนี้เพราะมีลักษณะร่วมกัน ๔ ประการคือ (๑) เกิดร่วมกัน (เอกุปปาทะ) (๒) ดับร่วมกัน (เอกนิโรธะ) (๓) มีอารมณ์เดียวกัน (เอการัมมณะ) (๔) มีวัตถุที่ตั้งอันเดียวกัน (เอกวัตถุกา)

กลุ่มสภาวธรรมที่เป็นวิปปยุตตธรรม ได้แก่สภาวธรรมที่ไม่มีลักษณะร่วมกัน ๔ อย่างดังกล่าวข้างต้น สภาวธรรมที่เป็นวิปปยุตตธรรมมี ๓ พวกคือ

๑. สภาวธรรมที่เป็นวิปปยุตตธรรมแบบทั้งหมด ได้แก่ (๑) รูปธรรมวิปปยุต จากนามขันธ์ ๔ (๒) นิพพาน วิปปยุตจากนามขันธ์ ๔

๒. สภาวธรรมที่เป็นวิปปยุตตธรรมแบบบางส่วน เช่น นามขันธ์ ๔ ถ้า เวทนาขันธ์กับนามขันธ์อีก ๓ ขันธ์ สัญญาขันธ์กับนามขันธ์อีก ๓ ขันธ์ สังขารขันธ์ กับนามขันธ์อีก ๓ ขันธ์ และวิญญาณขันธ์กับนามขันธ์อีก ๓ ขันธ์ ต่างมีลักษณะแห่งสัมปยุตตธรรม ๔ ประการก็ถือว่าสัมปยุตด้วยกัน แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าไม่มีลักษณะ ๔ ประการนี้ก็ถือว่าวิปปยุตจากกัน

๓. สภาวธรรมที่ไม่เป็นทั้งสัมปยุตตธรรมและวิปปยุตตธรรม เช่น

๑. รูปขันธ์กับนิพพาน ๒. รูปธรรมกับรูปธรรม

๓. เวทนาขันธ์กับเวทนาขันธ์ ๔. สัญญาขันธ์กับสัญญาขันธ์

๕. สังขารขันธ์กับสังขารขันธ์ ๖. วิญญาณขันธ์กับวิญญาณขันธ์

๗. ผัสสะกับผัสสะ ๘. เจตนากับเจตนา

สภาวธรรมเหล่านี้แต่ละคู่ต่างไม่สัมปยุตด้วยกัน เพราะไม่มีลักษณะแห่งสัมปยุตตธรรม ๔ ประการ ทั้งไม่วิปปยุตจากกัน เปรียบเหมือนบุคคล กล่าวไม่ได้ว่าตัวเราเหมือนกับตัวเราหรือต่างกับตัวเอง มีแต่ตัวเองเหมือนหรือต่างกับผู้อื่น ฉันใด ปฐวีกับปฐวี เวทนากับเวทนา ก็สัมปยุตด้วยกันหรือวิปปยุตจากกันไม่ได้

ฉันนั้น ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่า สภาวธรรมเหล่านี้ไม่เป็นทั้งสัมปยุตตธรรมและวิปปยุตตธรรม

ข้อยกเว้น

อย่างไรก็ตามก็ยังมีข้อยกเว้นบางประการ เช่น เมื่อกล่าวว่าสังขารกับสังขารไม่เป็นทั้งสัมปยุตด้วยกันและวิปปยุตจากกัน ให้หมายความว่าผัสสะกับผัสสะ เจตนากับเจตนา เป็นต้น ไม่สัมปยุตด้วยหรือวิปปยุตจากเจตสิก ๕๐ ของ

สังขารขันธ์ แต่ผัสสะกับเจตนา ผัสสะกับปัญญา เป็นต้น สัมปยุตด้วยกัน

ลักษณะของวิปปยุตตธรรม

วิปปยุตตธรรม มีลักษณะร่วมกัน ๔ ประการ คือ

๑. เป็นวิปปยุตโดยภูมิหรือชั้น เช่น มหาภูตรูปต่างกับสุขุมรูป นามธรรมทั่วไปต่างกับปรมัตถธรรม

๒. เป็นวิปปยุตโดยชาติ เช่น ความต่างกันระหว่างกุศลธรรมกับอกุศลธรรม สภาวธรรมที่ให้ผลกับสภาวธรรมที่ไม่ให้ผล สภาวธรรมที่มีเหตุกับสภาวธรรมที่ไม่มีเหตุ

๓. เป็นวิปปยุตโดยกาล เช่น สภาวธรรมที่เป็นอดีตต่างกับสภาวธรรมที่เป็นอนาคตและปัจจุบัน อนึ่งการที่จักขุวิญญาณธาตุวิปปยุตจากวิญญาณธาตุที่เหลือก็เป็นวิปปยุตโดยกาล

๔. เป็นวิปปยุตโดยสันตานะ หรือสันดาน (การสืบเนื่อง) เช่น สภาวธรรมที่เป็นสสังขาริกต่างกับสภาวธรรมที่เป็นอสังขาริก สภาวธรรมที่เป็นอัชฌัตตะต่างกับสภาวธรรมที่เป็นพหิทธา

๖.๓ ตัวอย่างการจำแนกสภาวธรรมของฉัฏฐนัย

จักขุธาตุ

	ปุจฉาวาระ	วิสัชนาวาระ
[๒๓๓]	จักขุธาตุสัมปยุตด้วยขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร	ไม่มีการสัมปยุต
	จักขุธาตุวิปปยุตจากขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร	จักขุธาตุวิปปยุตจากขันธ์ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗ และวิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางส่วน

มัคคสัจ

	ปุจฉาวาระ	วิสัชนาวาระ
[๒๓๕]	มัคคสัจสัมปยุตด้วยขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร	มัคคสัจสัมปยุตด้วยขันธ์ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ และสัมปยุตด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางส่วน

มัคคสัจวิปปยุตจากขันธ์ มัคคสัจวิปปยุตจากขันธ์ ๑

อายตนะ และธาตุเท่าไร อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖ และ

วิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑

บางส่วน

สภาวธรรมที่เป็นกุศล (ติกมาติกา)

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๒๕๗] สภาวธรรมที่เป็นกุศลสัมปยุต ไม่มีการสัมปยุต

ด้วยขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

สภาวธรรมที่เป็นกุศลวิปปยุต สภาวธรรมที่เป็นกุศลวิปปยุตจาก

จากขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๒ และ

วิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑

บางส่วน

สภาวธรรมที่เป็นเหตุ (ทุกมาติกา)

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๒๗๗] สภาวธรรมที่เป็นเหตุสัมปยุต สภาวธรรมที่เป็นเหตุสัมปยุตด้วย

ด้วยขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๑

และสัมปยุตด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑

บางส่วน

สภาวธรรมที่เป็นเหตุวิปปยุต สภาวธรรมที่เป็นเหตุวิปปยุตจาก

จากขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๖

และวิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑

บางส่วน

(ดูแผนภูมิที่ ๙ ประกอบ)

๗. สัตตมนัย

สัมปยุตเตนวิปปยุตตปทนิทเทส

๗.๑ วิธีการของสัตตมนัย

คำว่า สัมปยุตเตนวิปปยุตตปทนิทเทส แปลว่า การแสดงบทที่ประกอบ

เข้าไม่ได้กับบทที่ประกอบเข้าได้ หมายความว่า ในสัตตมนัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงนำสภาวธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้กับสภาวธรรมที่ประกอบเข้าได้มาจำแนกโดย

ขันธ์ อายตนะ และธาตุ ด้วยวิธีการที่เรียกว่า สัมปยุตเตนวิปปยุตตนัย เพื่อหา

สภาวธรรมที่ประกอบเข้าไม่ได้หรือวิปปยุตตธรรม เช่น

เวทนาขันธ์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๓๐๖] สภาวธรรมเหล่าใด(ที่ ๑) สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก

สัมปยุตด้วยเวทนาขันธ์ ขันธ์ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗

และวิปปยุต จากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑

บางส่วน

สภาวธรรมเหล่าใด(ที่ ๒)

วิปปยุตจากสภาวธรรมเหล่านั้น

(ที่ ๑)

สภาวธรรมเหล่านั้น(ที่ ๒)

วิปปยุตจากขันธ์ อายตนะ และ

ธาตุเท่าไร

คำอธิบายตัวอย่าง

๑. ในตัวอย่างนี้ ยกเวทนาขันธ์เป็นมูลบทหรือบทตั้ง เพื่อหาสภาวธรรม

๒ กลุ่ม กลุ่มที่ ๑ ได้แก่สภาวธรรมเหล่าใดที่๑ ที่สัมปยุตหรือประกอบเข้าได้กับ

เวทนาขันธ์ หรือที่เป็นพวกเดียวกันกับเวทนาขันธ์ หมายถึงนามขันธ์ ๓ คือสัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ซึ่งมีองค์ธรรมดังนี้

- เวทนาขันธ์คือเวทนาเจตสิก
- สัญญาขันธ์คือสัญญาเจตสิก
- สังขารขันธ์คือเจตสิก ๕๐
- วิญญาณขันธ์คือจิต ๘๙

ส่วนสภาวธรรมกลุ่มที่ ๒ ได้แก่ สภาวธรรมเหล่าใดที่ ๒ ที่วิปปยุตหรือประกอบเข้าไม่ได้กับเวทนาขันธ์ หมายถึงสภาวธรรมที่เป็นรูปขันธ์และที่เป็นนิพพาน

๒. ในสัตตมนัยนี้ ถามเรื่องวิปปยุตธรรมอย่างเดียว

๓. ที่ถามว่า สภาวธรรม (กลุ่มที่ ๒) วิปปยุตจากขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร หมายถึงวิปปยุตจากสภาวธรรม กลุ่มที่ ๑ โดยขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ตอบว่า วิปปยุตจากขันธ์ ๔ คือนามขันธ์ ๔ จากอายตนะ ๑ คือมนายตนะ จากธาตุ ๗ คือ วิญญาณธาตุ ๗ มีจักขุวิญญาณธาตุเป็นต้น ทั้งหมดนี้เป็นวิปปยุตตธรรมทั้งหมด(เอกันตวิปปยุตตธรรม)ของรูปขันธ์ และที่ตอบว่า วิปปยุตจาก

อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางส่วนนั้น หมายถึงวิปปยุตจากธัมมายตนะ และธัมมธาตุ เพราะสภาวธรรมทั้ง ๒ อย่างนี้ หมายถึงสุขุมรูป ๑๖ และนิพพาน จึงเป็นวิปปยุตตธรรมบางส่วนของเวทนาขันธ์และนามขันธ์ที่เหลือ

๗.๒ เนื้อหาของสัตตมนัย

ตามวิธีการนี้ เนื้อหาของสัตตมนัยประกอบด้วยสภาวธรรมจำนวน ๓๗ บท จากอัพภันตรมาติกา ๒๔ บท และจากพาหิรมาติกา ๑๓ บท

อัพภันตรมาติกา ๒๔ บท ได้แก่

๑. นามขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์
๒. อายตนะ ๑ คือมนายตนะ
๓. ธาตุ ๗ คือ วิญญาณธาตุ ๗ มีจักขุวิญญาณธาตุเป็นต้น
๔. อินทรีย์ ๒ คือ มนินทรีย์และอุเปกขินทรีย์
๕. ปฏิจจสมุปบาท ๓ คือ วิญญาณ ผัสสะ และเวทนา
๖. สภาวธรรมถัดจากปฏิจจสมุปบาทที่มีผัสสะเป็นต้นอีก ๗ บท คือ (๑) ผัสสะ (๒) เวทนา (๓) สัญญา (๔) เจตนา (๕) จิต (๖) อธิโมกข์ (๗) มนสิการ

พาหิรมาติกา ๑๓ บท ได้แก่

๑. ติกมาติกา ๓ บท คือ

๑. สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วย อทุกขมสุขเวทนา
๒. สภาวธรรมที่สหรคตด้วยอุเบกขา
๓. สภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจาร

๒. ทุกมาติกา ๑๐ บท คือ

๑. สภาวธรรมที่เป็นวิตก
๒. สภาวธรรมที่เป็นเจตสิก
๓. สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยจิต
๔. สภาวธรรมที่ระคนกับจิต
๕. สภาวธรรมที่ระคนกับจิตและมีจิตเป็นสมุฏฐาน
๖. สภาวธรรมที่ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเกิดพร้อมกับจิต
๗. สภาวธรรมที่ระคนกับจิตมีจิตเป็นสมุฏฐานและเป็นไปตามจิต
๘. สภาวธรรมที่มีวิตก
๙. สภาวธรรมที่มีวิจาร
๑๐. สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอุเบกขา

ขอให้สังเกตว่า สภาวธรรมทั้ง ๓๗ บทนี้ล้วนเป็นนามธรรม จึงเป็นวิปปยุตต ธรรมจากรูปธรรมทั้งหลาย

๗.๓ ตัวอย่างการจำแนกสภาวธรรมของสัตตมนัย

อัพภันตรมาติกา

จักขุวิญญาณธาตุ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๓๐๗] สภาวธรรมเหล่าใดสัมปยุตด้วย สภาวธรรมเหล่านั้นไม่มีขันธ์และ

จักขุวิญญาณธาตุ อายตนะเหล่าไหนที่จะวิปปยุต แต่

สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก วิปปยุตจากธาตุ ๑ (จักขุวิญญาณ

สภาวธรรมเหล่านั้น ธาตุ)

สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

ติกมาติกา

สภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจาร

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๓๑๓] สภาวธรรมเหล่าใดสัมปยุตด้วย สภาวธรรมเหล่านั้น ไม่มีขันธ์และ

สภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจาร อายตนะเหล่าไหนที่จะวิปปยุต แต่

สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก วิปปยุตจากธาตุ ๑ [มโนธาตุ)

สภาวธรรมเหล่านั้น

สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

ทุกมาติกา

สภาวธรรมที่เป็นจิต

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๓๑๔] สภาวธรรมเหล่าใดสัมปยุตด้วย สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก

สภาวธรรมที่เป็นจิต ขันธ์ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗

สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก และวิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑

สภาวธรรมเหล่านั้น บางส่วน

สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

(ดูคำอธิบายตัวอย่างวิธีการของสัตตมนัยข้างต้นและดูแผนภูมิที่ ๑๐ ประกอบ)

๘. อัฏฐมนัย

วิปปยุตเตนสัมปยุตตปทนิทเทส

๘.๑ วิธีการของอัฏฐมนัย

คำว่า วิปปยุตเตนสัมปยุตตปทนิทเทส แปลว่า การแสดงบทที่ประกอบเข้าได้กับบทที่ประกอบเข้าไม่ได้ หมายความว่า ในอัฏฐมนัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงนำสภาวธรรมที่ประกอบเข้าได้กับสภาวธรรมที่เข้าไม่ได้มาจำแนกโดยขันธ์ อายตนะ และธาตุ ด้วยวิธีการที่เรียกว่า วิปปยุตเตนสัมปยุตตนัย เพื่อหาสัมปยุตตธรรมของบทตั้ง เช่น

รูปขันธ์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๓๑๗] สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก ไม่มีการสัมปยุต

รูปขันธ์

สภาวธรรมธรรมเหล่านั้นสัมปยุต

ด้วยขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

คำอธิบายตัวอย่าง

๑. สภาวธรรมที่วิปปยุตจากรูปขันธ์ ได้แก่นามขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

๒. เนื่องจากนามขันธ์ ๔ วิปปยุตแบบทั้งหมด หรือเอกันตวิปปยุตจาก

รูปขันธ์ ในวิสัชนาวาระจึงตอบว่าไม่มีการสัมปยุต ดูลักษณะ ๔ ประการของ

วิปปยุตตธรรมและของสัมปยุตตธรรมในฉัฏฐนัยประกอบ

๘.๒ เนื้อหาของอัฏฐมนัย

ตามวิธีการดังกล่าว เนื้อหาของอัฏฐมนัยประกอบด้วยสภาวธรรมจำนวน

๓๒๔ บท ซึ่งวิปปยุตจากกันโดยภูมิ โดยชาติ โดยสันตานะ และโดยกาล

(ดูรายละเอียดในฉัฏฐนัย) สภาวธรรม ๓๒๔ บท จากอัพภันตรมาติกา ๙๗ บท จากพาหิรมาติกา ๒๒๗ บท

สภาวธรรม ๙๗ บท จากอัพภันตรมาติกา ได้แก่สภาวธรรมอื่น ๆ นอกจากสภาวธรรม ๘ บท ต่อไปนี้คือ

๑.	ธัมมายตนะ	๒.	ธัมมธาตุ
๓.	ชีวิตินทรีย์	๔.	นามรูป
๕.	สฬายตนะ	๖.	ชาติ
๗.	ชรา	๘.	มรณะ

สภาวธรรม ๒๒๗ บท จากพาหิรมาติกา ได้แก่สภาวธรรมอื่น ๆ นอกจากสภาวธรรม ๓๙ บท คือ ในติกมาติกา ๒ บท ในทุกมาติกา ๓๗ บท ได้แก่ ในอันตรทุกะแรก ๗ บท ในโคจฉกะ ๑๐ บท

ในมหันตรทุกะถัดมา ๑๔ บท และในปีติทุกะสุดท้าย ๖ บท (ดูรายละเอียดในติกมาติกาและทุกมาติกาของคัมภีร์ธัมมสังคณี พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๕ และในภาคอุทเทสของบทนำนี้ประกอบ)

๘.๓ ตัวการจำแนกสภาวธรรมของอัฏฐมนัย

เวทนาขันธ์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๓๑๘] สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก ไม่มีการสัมปยุต

เวทนาขันธ์

สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

สังขารขันธ์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก ไม่มีการสัมปยุต

สังขารขันธ์

สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก ไม่มีการสัมปยุต

สภาวธรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้

สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก ไม่มีการสัมปยุต

สภาวธรรมที่ไม่เป็นเหตุให้สัตว์

ร้องไห้

สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

หมายเหตุ

เนื่องจากคำตอบในอัฏฐมนัยเหมือนกันหมดคือตอบปฏิเสธทั้งหมด ท่านจึงย่อเหลือ ๒ ข้อ ข้อแรกแสดงให้เห็นรูปแบบที่เต็ม ข้อที่ ๒ แสดงโดยย่อทั้งหมด ซึ่งถ้าจัดบทละ ๑ ข้อ อย่างข้อที่ ๑ (คือข้อ ๓๑๗ ในเนื้อ) จะได้ ๓๒๓ ข้อ

(ดูแผนภูมิที่ ๑๑ ประกอบ)

๙. นวมนัย

สัมปยุตเตนสัมปยุตตปทนิทเทส

๙.๒ วิธีการของนวมนัย

คำว่า สัมปยุตเตนสัมปยุตตปทนิทเทส แปลว่า การแสดงบทที่ประกอบ

เข้าได้กับบทที่ประกอบเข้าได้ หมายความว่า ในนวมนัยนี้ พระผู้มีพระภาค

ทรงนำสภาวธรรมที่สัมปยุตเข้ากันได้มาจำแนก โดยขันธ์ อายตนะ และธาตุ ด้วย วิธีการที่เรียกว่า สัมปยุตเตนสัมปยุตตนัย เพื่อหาสัมปยุตตธรรมของบทตั้ง เช่น

เวทนาขันธ์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๓๑๙] สภาวธรรมเหล่าใด(ที่ ๑) สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย

สัมปยุตด้วยเวทนาขันธ์ ขันธ์ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗

สภาวธรรมเหล่าใด(ที่ ๒) และสัมปยุตด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑

สัมปยุตด้วยสภาวธรรม บางส่วน

เหล่านั้น (ที่ ๑)

สภาวธรรมเหล่านั้น(ที่ ๒)

สัมปยุตด้วยขันธ์ อายตนะ และ

ธาตุเท่าไร

คำอธิบายตัวอย่าง

๑. สภาวธรรมเหล่าใดที่ ๑ และสภาวธรรมเหล่านั้นที่ ๑ ได้แก่นามขันธ์ ๓ คือ สัญญาขันธ์ (คือสัญญาเจตสิก) สังขารขันธ์ (คือเจตสิก ๕๐) และวิญญาณขันธ์ (คือจิต ๘๙)

๒. สภาวธรรมเหล่าใดที่ ๒ และสภาวธรรมเหล่านั้นที่ ๒ ได้แก่เวทนาขันธ์ (คือเวทนาเจตสิก)

๓. ในปุจฉาวาระที่ถามว่า สภาวธรรมเหล่านั้นที่ ๒ (คือเวทนาขันธ์)

สัมปยุตด้วยขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ในวิสัชนาวาระจึงตอบว่า สัมปยุตด้วย

ขันธ์ ๓ คือ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ สัมปยุตด้วยอายตนะ ๑ คือ มนายตนะ สัมปยุตด้วยธาตุ ๗ คือ วิญญาณธาตุ ๗ มีจักขุวิญญาณธาตุ

เป็นต้น ทั้งหมดนี้เป็นการสัมปยุตทั้งหมด เพราะต่างมีลักษณะ ๔ ประการแห่งสัมปยุตตธรรม และยังมีการสัมปยุตบางส่วนอีก คือสัมปยุตด้วยอายตนะ ๑ คือธัมมายตนะ และด้วยธาตุ ๑ คือธัมมธาตุ

องค์ธรรมของธัมมายตนะและของธัมมธาตุในที่นี้คือเจตสิก ๕๑ (เว้นเวทนา- เจตสิก)

สรุปว่า เวทนาขันธ์มีการสัมปยุตกันทั้งหมด (เอกันตสัมปยุต) ด้วย

นามขันธ์ ๓ มนายตนะ ๑ วิญญาณธาตุ ๗ และมีการสัมปยุตบางส่วนด้วย

ธัมมายตนะและธัมมธาตุ

๙.๒ เนื้อหาของนวมนัย

ตามวิธีการดังกล่าว เนื้อหาของนวมนัยประกอบด้วยสภาวธรรมจำนวน ๑๒๐ บท ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของนามขันธ์ และสัมปยุตด้วยกันตามลักษณะ ๔ ประการดังกล่าวไว้ในฉัฏฐนัย ส่วนสภาวธรรมที่ไม่เข้าเกณฑ์ของนวมนัย ได้แก่ สภาวธรรมที่เป็นนิพพานและรูปธรรมล้วน ๆ หรือรูปธรรมที่เกี่ยวข้องกับนิพพานและนามธรรมทั้งสองนี้ สภาวธรรม ๑๒๐ บท มาจากอัพภันตรมาติกา ๕๖ บท จากพาหิรมาติกา ๖๔ บท เป็นติกมาติกา ๘ บท ทุกมาติกา ๕๖ บท

อัพภันตรมาติกา ๕๖ บท ได้แก่

๑. ขันธ์ ๔ คือนามขันธ์ ๔ ๒. อายตนะ ๑ คือมนายตนะ

๓. ธาตุ ๗ คือวิญญาณธาตุ ๗ ๔. สัจจะ ๒ คือสมุทยสัจและมัคคสัจ

๕. อินทรีย์ ๑๔ คือ

๑. มนินทรีย์ ๒. สุขินทรีย์

๓. ทุกขินทรีย์ ๔. โสมนัสสินทรีย์

๕. โทมนัสสินทรีย์ ๖. อุเปกขินทรีย์

๗. สัทธินทรีย์ ๘. วิริยินทรีย์

๙. สตินทรีย์ ๑๐. สมาธินทรีย์

๑๑. ปัญญินทรีย์ ๑๒. อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์

๑๓. อัญญินทรีย์ ๑๔. อัญญาตาวินทรีย์

๖. ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ คือ

๑. อวิชชา ๒. สังขาร

๓. วิญญาณ ๔. ผัสสะ

๕. เวทนา ๖. ตัณหา

๗. อุปาทาน ๘. กัมมภพ

๙. โสกะ ๑๐. ทุกข์

๑๑. โทมนัส ๑๒. อุปายาส

๗. สภาวธรรมต่อจากปฏิจจสมุปบาทอีก ๑๖ บทมีสติปัฏฐานเป็นต้น

ติกมาติกา ๘ บท คือ

๑. สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา ๒. สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนา

๓. สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยอทุกขมสุขเวทนา ๔. สภาวธรรมที่มีทั้งวิตกและวิจาร

๕. สภาวธรรมที่ไม่มีวิตกมีเพียง ๖. สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติ

วิจาร

๗. สภาวธรรมที่สหรคตด้วยสุข ๘. สภาวธรรมที่สหรคตด้วยอุเบกขา ส่วนทุกมาติกา ๕๖ บท ดูรายละเอียดตั้งแต่ข้อ ๓๔๒ เป็นต้นไป

๙.๓ ตัวอย่างการจำแนกสภาวธรรมของนวมนัย

มนายตนะ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๓๒๐] สภาวธรรมเหล่าใดสัมปยุตด้วย สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย

มนายตนะ ขันธ์ ๓ และสัมปยุตด้วยอายตนะ ๑

ธาตุ ๑ บางส่วน

สภาวธรรมเหล่าใดสัมปยุตด้วย

สภาวธรรมเหล่านั้น

สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

คำอธิบาย

มนายตนะสัมปยุตแบบทั้งหมดด้วยขันธ์ ๓ คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์และสังขารขันธ์เท่านั้น ไม่สัมปยุตด้วยอายตนะและธาตุ และสัมปยุตแบบบางส่วนด้วยอายตนะ ๑ (ธัมมายตนะ) และธาตุ ๑ (ธัมมธาตุ)

สุขินทรีย์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๓๒๓] สภาวธรรมเหล่าใดสัมปยุตด้วย สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย สุขินทรีย์ ขันธ์ ๓ (นามขันธ์ ๓ เว้นเวทนาขันธ์) อายตนะ ๑ (มนายตนะ) ธาตุ ๑ (กายวิญญาณธาตุ) และสัมปยุตด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางส่วน

สภาวธรรมเหล่าใดสัมปยุตด้วย

สภาวธรรมเหล่านั้น

สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๓๔๐] สภาวธรรมเหล่าใดสัมปยุตด้วย สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย

สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติ ขันธ์ ๑ อายตนะ ๑ และธาตุ ๑ บางส่วน

สภาวธรรมเหล่าใดสัมปยุตด้วย

สภาวธรรมเหล่านั้น

สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

คำอธิบาย

สภาวธรรมที่สหรคตด้วยปีติไม่มีสัมปยุตแบบทั้งหมดด้วยขันธ์ อายตนะและธาตุเหล่าใด มีแต่สัมปยุตแบบบางส่วนด้วยขันธ์ ๑ (สังขารขันธ์) อายตนะ ๑ (ธัมมายตนะ) และธาตุ ๑ (ธัมมธาตุ)

สภาวธรรมที่ระคนกับจิต

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๓๔๙] สภาวธรรมเหล่าใดสัมปยุตด้วย สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย

สภาวธรรมที่ระคนกับจิต ขันธ์ ๑ อายตนะ ๑ และธาตุ ๗

สภาวธรรมเหล่าใดสัมปยุตด้วย

สภาวธรรมเหล่านั้น

สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

คำอธิบาย

สภาวธรรมที่ระคนกับจิตสัมปยุตแบบทั้งหมดด้วยขันธ์ ๑ (วิญญาณขันธ์) อายตนะ ๑ (มนายตนะ) และธาตุ ๗ (วิญญาณธาตุ ๗) เท่านั้น ไม่มีการ

สัมปยุตแบบบางส่วน

(ดูแผนภูมิที่ ๑๒ ประกอบ)

๑๐. ทสมนัย

วิปปยุตเตนวิปปยุตตปทนิทเทส

๑๐.๑ วิธีการของทสมนัย

คำว่า วิปปยุตเตนวิปปยุตตปทนิทเทส แปลว่า การแสดงบทที่ประกอบเข้าไม่ได้กับบทที่ประกอบเข้าไม่ได้ หมายความว่า ในทสมนัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงนำสภาวธรรมที่วิปปยุตจากกันมาจำแนกโดยขันธ์ อายตนะ และธาตุ ด้วยวิธีการที่เรียกว่า วิปปยุตเตนวิปปยุตตนัย เพื่อหาสภาวธรรมที่วิปปยุตจากบทตั้ง เช่น

รูปขันธ์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๓๕๓] สภาวธรรมเหล่าใด(ที่ ๑) สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก

วิปปยุตจากรูปขันธ์ ขันธ์ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗

สภาวธรรมเหล่าใด(ที่ ๒) และวิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑

วิปปยุตจากสภาวธรรมเหล่านั้น บางส่วน

(ที่ ๑)

สภาวธรรมเหล่านั้น(ที่ ๒)

วิปปยุตจากขันธ์ อายตนะ และ

ธาตุเท่าไร

คำอธิบายตัวอย่าง

๑. สภาวธรรมเหล่าใดที่ ๑ และสภาวธรรมเหล่านั้นที่ ๑ ได้แก่นามขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ (๓ ขันธ์นี้ ได้แก่ เจตสิก ๕๒) และวิญญาณขันธ์ (ได้แก่จิต ๘๙)

๒. สภาวธรรมเหล่าใดที่ ๒ และสภาวธรรมเหล่านั้นที่ ๒ ได้แก่รูปขันธ์คือ

รูป ๒๘ และนิพพาน (นิพพานเป็นขันธวิมุตจึงวิปปยุตจากขันธ์ ๕)

๓. ในปุจฉาวาระที่ถามว่า สภาวธรรมเหล่านั้นที่ ๒ วิปปยุตจากขันธ์

อายตนะ และธาตุเท่าไร และในวิสัชนาวาระตอบว่า วิปปยุตจากขันธ์ ๔ คือ

นามขันธ์ ๔ จากอายตนะ ๑ คือมนายตนะ จากธาตุ ๗ คือวิญญาณธาตุ ๗ เหล่านี้เป็นวิปปยุตแบบทั้งหมด และวิปปยุตแบบบางส่วนจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ คือธัมมายตนะและธัมมธาตุ ตามลำดับ ซึ่งในที่นี้หมายถึงเจตสิก ๕๒

๑๐.๒ เนื้อหาของทสมนัย

ตามวิธีการดังกล่าว เนื้อหาของทสมนัยประกอบด้วยสภาวธรรมจำนวน

๒๕๐ บท เหมือนในฉัฏฐนัยทุกประการ (ดูฉัฏฐนัยประกอบ)

๑๐.๓ ตัวอย่างการจำแนกสภาวธรรมของทสมนัย

มนายตนะ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๓๕๔] สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก สภาวธรรมเหล่านั้น วิปปยุตจาก

มนายตนะ ขันธ์ ๑ (รูปขันธ์) อายตนะ ๑๐

สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก (โอฬาริกอายตนะ ๑๐) ธาตุ ๑๐ สภาวธรรมเหล่านั้น (โอฬาริกธาตุ ๑๐) และวิปปยุตจาก

สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางส่วน

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

คำอธิบาย

วิปปยุตแบบบางส่วนจากอายตนะ ๑ และธาตุ ๑ หมายถึงธัมมายตนะ และธัมมธาตุตามลำดับ ซึ่งในที่นี้ ได้แก่ สุขุมรูป ๑๖ และนิพพาน

รูปภพ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๓๖๔] สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก สภาวธรรมเหล่านั้นไม่มีขันธ์และ
รูปภพ อายตนะเหล่าไหนที่จะวิปปยุต แต่
สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก วิปปยุตจากธาตุ ๓
สภาวธรรมเหล่านั้น
สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก
ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

คำอธิบาย

๑. สภาวธรรมเหล่าใดที่ ๑ และสภาวธรรมเหล่านั้นที่ ๑ ได้แก่กามภพ (คือกามาวจรวิปากจิต ๒๓ เจตสิก ๓๓ และกัมมชรูป ๒๐) และอรูปภพ (คือ อรูปาวจรวิปากจิต ๔ และเจตสิก ๓๐)

๒. สภาวธรรมเหล่าใดที่ ๒ และสภาวธรรมเหล่านั้นที่ ๒ ได้แก่ รูปภพ (คือรูปาวจรจิต ๕ จักขุวิญญาณ ๒ โสตวิญญาณ ๒ สัมปฏิจฉันนจิต ๒
สันตีรณจิต ๓ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๑๕)

๓. เนื่องจากสภาวธรรมตามข้อที่ ๑ และที่ ๒ ไม่มีการวิปปยุตจากกันโดยขันธ์และอายตนะ จึงตอบว่า ไม่มีขันธ์และอายตนะเหล่าไหนที่จะวิปปยุตตามลักษณะ ๔ ประการของวิปปยุตตธรรม

๔. ที่ตอบว่า มีแต่วิปปยุตจากธาตุ ๓ หมายถึง ฆานธาตุ ชิวหาธาตุ และกายธาตุ

สภาวธรรมที่เป็นวิบาก

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๓๗๒] สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก
สภาวธรรมที่เป็นวิบาก ขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และ
สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก วิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
สภาวธรรมเหล่านั้น บางส่วน
สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก
ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

คำอธิบาย

๑. สภาวธรรมเหล่าใดและเหล่านั้นที่ ๑ ได้แก่ กุศลจิต อกุศลจิต กิริยาจิต และเจตสิก ๕๒

๒. สภาวธรรมเหล่าใดและเหล่านั้นที่ ๒ ได้แก่ สภาวธรรมที่เป็นวิบาก ซึ่งหมายถึงวิปากจิต และเจตสิก ๓๖

๓. สภาวธรรมที่เป็นวิบากวิปปยุตจากขันธ์ ๑ คือรูปขันธ์ จากอายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ คือ โอฬาริกอายตนะ ๑๐ โอฬาริกธาตุ ๑๐ และวิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางส่วนนั้น หมายถึงธัมมายตนะและธัมมธาตุ ซึ่งในที่นี้ได้แก่สุขุมรูป ๑๖ และนิพพาน

สภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๓๗๘] สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก สภาวธรรมเหล่านั้นไม่มีขันธ์และ

สภาวธรรมที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร อายตนะเหล่าไหนที่จะวิปปยุตแต่

สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก วิปปยุตจากธาตุ ๑ (มโนธาตุ)

สภาวธรรมเหล่านั้น

สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร

(ดูแผนภูมิที่ ๑๓ ประกอบ)

๑๑. เอกาทสมนัย

สังคหิเตนสัมปยุตตวิปปยุตตปทนิทเทส

๑๑.๑ วิธีการของเอกาทสมนัย

คำว่า สังคหิเตนสัมปยุตตวิปปยุตตปทนิทเทส แปลว่า การแสดงบทที่ประกอบเข้าได้และบทที่ประกอบเข้าไม่ได้ด้วยบทที่สงเคราะห์เข้าได้ หมายความว่า ในเอกาทสมนัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงนำสภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้มาจำแนกโดยขันธ์ อายตนะ และธาตุ ด้วยวิธีการที่เรียกว่า สังคหิเตนสัมปยุตต-

วิปปยุตตนัย เพื่อหาสัมปยุตตธรรมและวิปปยุตตธรรมของบทตั้ง เช่น

สมุทยสัจ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๔๐๙] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์

เข้าได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์

อายตนะและธาตุ กับสมุทยสัจ

สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗ และ

สัมปยุตด้วยขันธ์ ๑ อายตนะ ๑

ธาตุ ๑ บางส่วน

สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และ

วิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑

บางส่วน

คำอธิบายตัวอย่าง

ก. หาสัมปยุตตธรรม

๑. องค์ธรรมของสมุทยสัจ คือโลภมูลเจตสิก

๒. สภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้กับสมุทยสัจ ได้แก่เจตสิก ๔๙ คือสังขารขันธ์

๓. สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตแบบทั้งหมดด้วยขันธ์ ๓ (คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์และวิญญาณขันธ์ ซึ่งเป็นนามขันธ์ เว้นสังขารขันธ์เพราะตัวเองสัมปยุตแบบทั้งหมดด้วยตนเองไม่ได้) อายตนะ ๑ (คือมนายตนะ) ธาตุ ๗ (คือวิญญาณธาตุ ๗) และสัมปยุตแบบบางส่วนด้วยขันธ์ ๑ (คือสังขารขันธ์) อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ (คือธัมมายตนะและธัมมธาตุตามลำดับ ซึ่งในที่นี้หมายถึง เจตสิก ๕๒)

ข. หาวิปปยุตตธรรม

๑. สภาวธรรมเหล่านั้น (สังขารขันธ์) วิปปยุตแบบทั้งหมดจากขันธ์ ๑ (คือรูปขันธ์) อายตนะ ๑๐ (คือโอฬาริกอายตนะ ๑๐ มีจักขายตนะเป็นต้น)

ธาตุ ๑๐ (คือโอฬาริกธาตุ ๑๐ มีจักขุธาตุเป็นต้น) และวิปปยุตแบบบางส่วนจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ (คือธัมมายตนะและธัมมธาตุตามลำดับ แต่ในที่นี้หมายถึง สุขุมรูป ๑๖ และนิพพาน)

๑๑.๒ เนื้อหาของเอกาทสมนัย

ตามวิธีการดังกล่าว เนื้อหาของเอกาทสมนัยประกอบด้วยสภาวธรรมจำนวน ๖๙ บท เหมือนของจตุตถนัยทุกประการ

๑๑.๓ ตัวอย่างการจำแนกสภาวธรรมของเอกาทสมนัย

อิตถินทรีย์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๔๑๐] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์ สภาวธรรมเหล่านั้นไม่มีการ

เข้าได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ สัมปยุต(เพราะสภาวธรรมที่

สงเคราะห์ อายตนะและธาตุ กับอิตถินทรีย์ เข้าได้กับอิตถินทรีย์ ได้แก่สุขุมรูป ๑๕

สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย ซึ่งสัมปยุตไม่ได้ด้วยขันธ์

อายตนะ

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร และธาตุเหล่าไหน)

สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก
ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗
และวิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางส่วน
(ขันธ์ ๔ คือนามขันธ์ ๔
อายตนะ ๑ คือมนายตนะ ธาตุ ๗
คือวิญญาณธาตุ ๗ และอายตนะ ๑
ธาตุ ๑ คือธัมมายตนะและธัมมธาตุ
ในที่นี้หมายถึงเจตสิก ๕๒)
อุปายาส
ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ
[๔๑๖] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์
เข้าได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์
อายตนะและธาตุ กับอุปายาส

สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุต สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย
ด้วยขันธ์ อายตนะ และธาตุ ขันธ์ ๓ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗ และ
เท่าไร สัมปยุตด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางส่วน
สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก
ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐
และวิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางส่วน
อธิบายคำตอบที่ ๑
ขันธ์ ๓ คือนามขันธ์ ๓ ยกเว้นเวทนาขันธ์ เพราะอุปายาสเป็นเวทนาขันธ์ อายตนะ ๑ คือ มนายตนะ ธาตุ ๗ คือ วิญญาณธาตุ ๗ ส่วนอายตนะ ๑
ธาตุ ๑ บางส่วน ได้แก่ธัมมายตนะและธัมมธาตุที่มีองค์ธรรมเป็นเจตสิก ๕๒
อธิบายคำตอบที่ ๒
ขันธ์ ๑ คือรูปขันธ์ อายตนะ ๑๐ และธาตุ ๑๐ คือ โอฬาริกอายตนะ ๑๐ และโอฬาริกธาตุ ๑๐

ส่วนอายตนะ ๑ และธาตุ ๑ บางส่วน คือธัมมายตนะและธัมมธาตุ ซึ่งในที่นี้หมายถึงสุขุมรูป ๑๖ และนิพพาน

(ดูแผนภูมิที่ ๑๔ ประกอบ)

๑๒. ทวาทสมนัย

สัมปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปทนิทเทส

๑๒.๑ วิธีการของทวาทสมนัย

คำว่า สัมปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปทนิทเทส แปลว่า การแสดงบทที่สงเคราะห์เข้าได้และบทที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ด้วยบทที่ประกอบเข้าได้ หมายความว่า ในทวาทสมนัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงนำสภาวธรรมที่ประกอบเข้าด้วยกันได้มาจำแนกโดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ อายตนะ และธาตุ ด้วยวิธีการที่เรียกว่า

สัมปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตนัย เพื่อหาสภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้และที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ เช่น

เวทนาขันธ์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๔๑๗] สภาวธรรมเหล่าใดสัมปยุตด้วย

เวทนาขันธ์

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าได้

เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ กับขันธ์ ๓ อายตนะ ๒ และธาตุ ๘

เท่าไร

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าไม่

ไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ ได้กับขันธ์ ๒ อายตนะ ๑๐ และ

เท่าไร ธาตุ ๑๐

คำอธิบายตัวอย่าง

๑. สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยเวทนาขันธ์ ได้แก่นามขันธ์ ๓ คือสัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์ ว่าด้วยองค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๑ และจิต ๘๙ ตามลำดับ

๒. สภาวธรรมเหล่านี้สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๓ คือนามขันธ์ ๓ ตามข้อ ๑ เข้าได้กับอายตนะ ๒ คือธัมมายตนะและมนายตนะ และเข้าได้กับธาตุ ๘ คือธัมมธาตุและวิญญาณธาตุ ๗

๓. สภาวธรรมเหล่านี้สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ ๒ คือรูปขันธ์และเวทนา-

ขันธ์ เข้าไม่ได้กับอายตนะ ๑๐ และธาตุ ๑๐ คือโอฬาริกอายตนะ ๑๐ และโอฬาริกธาตุ ๑๐

๑๒.๒ เนื้อหาของทวาทสมนัย

ตามวิธีการดังกล่าว เนื้อหาของทวาทสมนัยประกอบด้วยสภาวธรรมจำนวน ๑๒๐ บท เหมือนของนวมนัยทุกประการ

๑๒.๓ ตัวอย่างการจำแนกสภาวธรรมของทวาทสมนัย

จักขุวิญญาณธาตุ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๔๑๘] สภาวธรรมเหล่าใดสัมปยุตด้วย
จักขุวิญญาณธาตุ
สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าได้
เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ กับขันธ์ ๓ อายตนะ ๑ และธาตุ ๑
เท่าไร
สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าไม่
ไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ ได้กับขันธ์ ๒ อายตนะ ๑๑ และ
เท่าไร ธาตุ ๑๗

ปัญญินทรีย์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๔๒๓] สภาวธรรมเหล่าใดสัมปยุต
ด้วยปัญญินทรีย์
สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์
ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร เข้าได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๒ และ
ธาตุ ๒
สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าไม่
ไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ ได้กับขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ และ
เท่าไร ธาตุ ๑๖

สภาวธรรมที่สหรคตด้วยอุเบกขา

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๔๔๗] สภาวธรรมเหล่าใดสัมปยุตด้วย
สภาวธรรมที่สหรคตด้วยอุเบกขา

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าได้

ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร กับขันธ์ ๑ อายตนะ ๑ และธาตุ ๑

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าไม่

ไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๑๑ และธาตุ ๑๗

(ดูแผนภูมิที่ ๑๕ ประกอบ)

๑๓. เตรสมนัย

อสังคหิเตนสัมปยุตตวิปปยุตตปทนิทเทส

๑๓.๑ วิธีการของเตรสมนัย

คำว่า อสังคหิเตนสัมปยุตตวิปปยุตตปทนิทเทส แปลว่า การแสดงบทที่ประกอบเข้าได้และบทที่ประกอบเข้าไม่ได้ด้วยบทที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ หมายความว่า ในเตรสมนัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงนำสภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ อายตนะและธาตุ มาจำแนกโดยขันธ์ อายตนะ และธาตุด้วยวิธีการที่เรียกว่า อสังคหิเตนสัมปยุตตวิปปยุตตนัย เพื่อหาสัมปยุตตธรรมและวิปปยุตตธรรมของบทตั้ง เช่น

รูปขันธ์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๔๔๘] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ อายตนะและธาตุ กับรูปขันธ์

สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๓ และสัมปยุตด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางส่วน

สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และวิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางส่วน

คำอธิบายตัวอย่าง

๑. ในที่นี้สภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับรูปขันธ์ ได้แก่วิญญาณขันธ์

(จิต ๘๙)

๒. วิญญาณขันธ์สัมปยุตแบบทั้งหมดด้วยขันธ์ ๓ เท่านั้น คือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์

๓. วิญญาณขันธ์สัมปยุตแบบบางส่วนด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ คือ

ธัมมายตนะและธัมมธาตุ ซึ่งในที่นี้หมายถึงเจตสิก ๕๒

๔. วิญญาณขันธ์วิปปยุตแบบทั้งหมดจากขันธ์ ๑ คือ รูปขันธ์ จากอายตนะ ๑๐ คือโอฬาริกอายตนะ ๑๐ มีจักขายตนะเป็นต้น และจากธาตุ ๑๐ คือ

โอฬาริกธาตุ ๑๐ มีจักขุธาตุเป็นต้น

๕. วิญญาณขันธ์วิปปยุตแบบบางส่วนจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ คือธัมมายตนะ และธัมมธาตุ ซึ่งในที่นี้หมายถึงสุขุมรูป ๑๖ และนิพพาน

๑๓.๒ เนื้อหาของเตรสมนัย

ตามวิธีการดังกล่าว เนื้อหาของเตรสมนัยประกอบด้วยสภาวธรรมจำนวน

๒๒ บท (ตามที่ระบุไว้ในรวมบทธรรมในเตรสมนัย) คือ

๑.	รูปขันธ์	๒.	ธัมมายตนะ
๓.	ธัมมธาตุ	๔.	อิตถินทรีย์
๕.	ปุริสินทรีย์	๖.	ชีวิตินทรีย์
๗.	นามรูป	๘.	อสัญญีภพ(อสัญญาภพ)
๙.	เอกโวการภพ	๑๐.	ชาติ
๑๑.	ชรา	๑๒.	มรณะ
๑๓.	บทที่เป็นรูป	๑๔.	อนารัมมณบท
๑๕.	โนจิตตบท	๑๖.	จิตตวิปปยุตตบท
๑๗.	จิตตวิสังสัฏฐบท	๑๘.	จิตตสมุฏฐานบท
๑๙.	จิตตสหภูตบท	๒๐.	จิตตานุปริวัตติบท
๒๑.	พาหิรบท	๒๒.	อุปาทานบท

แต่เนื้อหาที่ปรากฏในเตรสมนัยประกอบด้วยสภาวธรรม ๑๓๐ บท มาจากอัพภันตรมาติกา ๑๖ บท มาจากพาหิรมาติกา ๑๑๔ บท

อัพภันตรมาติกา ๑๖ บท คือ ๑๒ บทแรกของรวมบทธรรมข้างต้นและเพิ่มเข้ามาอีก ๔ บท คือ (๑) อรูปภพ (๒) เนวสัญญานาสัญญายตนภพ

(๓) จตุโวการภพ (๔) อิทธิบาท

พาหิรมาติกาบท ๑๑๔ บท เป็นติกมาติกา ๔๑ บท ทุกมาติกา ๗๓ บท ดังรายละเอียดในข้อ ๔๕๑-๔๕๕

๑๓.๓ ตัวอย่างการจำแนกสภาวธรรมของเตรสมนัย

ธัมมายตนะ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๔๔๙] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์
เข้าไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็น
ขันธ์ อายตนะ และธาตุ กับ
ธัมมายตนะ

สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย สภาวธรรม
เหล่านั้นสัมปยุตด้วย

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๓ และสัมปยุตด้วยอายตนะ
๑
ธาตุ ๑ บางส่วน

สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก สภาวธรรม
เหล่านั้นวิปปยุตจาก

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐
และวิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางส่วน

มรณะ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๔๔๙] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์เข้า
ไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์
อายตนะ และธาตุ กับมรณะ

สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย สภาวธรรม
เหล่านั้นสัมปยุตด้วย

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๓ และสัมปยุตด้วยอายตนะ
๑
ธาตุ ๑ บางส่วน

สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก สภาวธรรม
เหล่านั้นวิปปยุตจาก

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐
และวิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางส่วน

สภาวธรรมที่เป็นอกุศล

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๔๕๑] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์เข้า
ไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์
อายตนะและธาตุ กับสภาวธรรม
ที่เป็นอกุศล
สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย ไม่มีการสัมปยุต
ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร
สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก สภาวธรรม
เหล่านั้นวิปปยุตจาก
ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๔ อายตนะ ๑ ธาตุ ๗
และวิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางส่วน
สภาวธรรมที่เป็นรูป
ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ
[๔๕๒] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์เข้า
ไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์
อายตนะและธาตุ กับสภาวธรรม
ที่เป็นรูป
สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย สภาวธรรม
เหล่านั้นสัมปยุตด้วย
ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๓ และสัมปยุตด้วยอายตนะ
๑ ธาตุ ๑ บางส่วน
สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก สภาวธรรม
เหล่านั้นวิปปยุตจาก
ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐
และวิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑
บางส่วน
สภาวธรรมที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้
ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ
[๔๕๔] สภาวธรรมเหล่าใดสงเคราะห์เข้า
ไม่ได้โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์
อายตนะและธาตุ กับสภาวธรรม
ที่รับรู้อารมณ์ไม่ได้

สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย สภาวธรรมเหล่านั้นสัมปยุตด้วย

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๓ และสัมปยุตด้วยอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางส่วน

สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก สภาวธรรมเหล่านั้นวิปปยุตจาก

ขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ ธาตุ ๑๐ และวิปปยุตจากอายตนะ ๑ ธาตุ ๑ บางส่วน

(ดูแผนภูมิที่ ๑๖ ประกอบ)

๑๔. จุททสมนัย

วิปปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปทนิทเทส

๑๔.๑ วิธีการของจุททสมนัย

คำว่า วิปปยุตเตนสังคหิตาสังคหิตปทนิทเทส แปลว่า การแสดงบทที่สงเคราะห์เข้าได้และบทที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ด้วยบทที่ประกอบเข้าไม่ได้ หมาย

ความว่า ในจุททสมนัยนี้ พระผู้มีพระภาคทรงนำสภาวธรรมที่วิปปยุตจากกันมาจำแนกโดยขันธ์ อายตนะ และธาตุด้วยวิธีการที่เรียกว่า วิปปยุตเตนสังคหิตา-

สังคหิตนัย เพื่อหาสภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้และที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้ โดยการสงเคราะห์เป็นขันธ์ อายตนะและธาตุกับบทตั้ง เช่น

รูปขันธ์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๔๕๖] สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจากรูปขันธ์

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๒ และธาตุ ๘

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ และธาตุ ๑๐

คำอธิบายตัวอย่าง

๑. สภาวธรรมที่วิปปยุตจากรูปขันธ์ ได้แก่นามขันธ์ ๔

๒. นามขันธ์ ๔ สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๔ คือนามขันธ์ เข้าได้กับ

อายตนะ ๒ คือธัมมายตนะและมนายตนะ เข้าได้กับธาตุ ๘ คือวิญญาณธาตุ ๗ และธัมมธาตุที่เป็นเจตสิก ๕๒

๓. นามขันธ์ที่สงเคราะห์เข้าไม่ได้กับขันธ์ ๑ คือรูปขันธ์ เข้าไม่ได้กับ

อายตนะ ๑๐ และธาตุ ๑๐ คือโอฬาริกอายตนะ ๑๐ และโอฬาริกธาตุ ๑๐

๑๔.๒ เนื้อหาของจุททสมนัย

ตามวิธีการดังกล่าว เนื้อหาของจุททสมนัยประกอบด้วยสภาวธรรมจำนวน

๓๒๔ บท จากอัพภันตรมาติกา ๙๗ บท จากพาหิรมาติกา ๒๒๗ บท

ดูรายละเอียดภายในจุททสมนัย และดูอัฏฐมนัยประกอบ

๑๔.๓ ตัวอย่างการจำแนกสภาวธรรมของจุททสมนัย

มนินทรีย์

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๔๕๗] สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก

มนินทรีย์

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ สภาวธรรม

เหล่านั้นเว้นธาตุที่ไม่ เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ ถูกปัจจัยปรุง

แต่ง(นิพพาน) ออกจาก

เท่าไร ขันธ์แล้วสงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๑

อายตนะ ๑๑ และธาตุ ๑๑

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ สภาวธรรม

เหล่านั้นสงเคราะห์เข้า

เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และ ไม่ได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๑ และ

ธาตุเท่าไร ธาตุ ๗

นิโรธสัจ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๔๖๒] สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก

นิโรธสัจ

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ สภาวธรรม

เหล่านั้นสงเคราะห์เข้า

เข้าได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ ได้กับขันธ์ ๔ อายตนะ ๒ และ

เท่าไร ธาตุ ๘

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า สภาวธรรม

เหล่านั้นสงเคราะห์เข้าไม่

ไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ ได้กับขันธ์ ๑ อายตนะ ๑๐ และ
เท่าไร ธาตุ ๑๐

มนสิการ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๔๗๒] สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก
มนสิการ
สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า สภาวธรรม
เหล่านั้นเว้นธาตุที่ไม่ถูก
ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ปัจจัยปรุงแต่งออกจาก
ขันธ์แล้ว
สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๑
อายตนะ ๑๑ และธาตุ ๑๑
สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า สภาวธรรม
เหล่านั้นสงเคราะห์เข้า ไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ ไม่ได้กับขันธ์ ๔
อายตนะ ๑ และ
เท่าไร ธาตุ ๗

สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๔๗๔] สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก
สภาวธรรมที่สัมปยุตด้วยสุขเวทนา
สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า สภาวธรรม
เหล่านั้นเว้นธาตุที่
ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งออก
จากขันธ์แล้ว สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๕
อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘
สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์ สภาวธรรม
เหล่านั้นไม่มีขันธ์
เข้าไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และ อายตนะและธาตุเหล่าไหนที่จะ
ธาตุเท่าไร สงเคราะห์เข้าไม่ได้

สภาวธรรมที่เป็นเหตุ

ปุจฉาวาระ วิสัชนาวาระ

[๔๙๔] สภาวธรรมเหล่าใดวิปปยุตจาก
สภาวธรรมที่เป็นเหตุ

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า สภาวธรรมเหล่านั้นเว้นธาตุที่ไม่ถูก
ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุเท่าไร ปัจจัยปรุงแต่งออกจากขันธ์แล้ว

สงเคราะห์เข้าได้กับขันธ์ ๕
อายตนะ ๑๒ และธาตุ ๑๘

สภาวธรรมเหล่านั้นสงเคราะห์เข้า สภาวธรรมเหล่านั้นไม่มีขันธ์
ไม่ได้กับขันธ์ อายตนะ และธาตุ อายตนะและธาตุเหล่าไหนที่จะ
เท่าไร สงเคราะห์เข้าไม่ได้

(ดูแผนภูมิที่ ๑๗ ประกอบ)

ข้อสังเกต

คัมภีร์ธาตุกถา ว่าด้วยการจำแนกสภาวธรรมจำนวน ๓๗๑ บท โดยขันธ์ อายตนะ และธาตุ ด้วยวิธีการ ๑๔ วิธี แต่ละวิธีจำแนกสภาวธรรมได้มากน้อย

ไม่ค่อยเท่ากัน ท่านที่อ่านคัมภีร์ธัมมสังคณีซึ่งว่าด้วยมาติกาหรือสภาวธรรมแม่บทต่าง ๆ และอ่านคัมภีร์วิภังค์ ซึ่งว่าด้วยการจำแนกสภาวธรรมเหล่านั้น โดยขันธ์ อายตนะ ธาตุ สัจจะเป็นต้นแล้ว ถ้าได้อ่านคัมภีร์ธาตุกถาจะได้ความกระจ่างมากยิ่งขึ้น และจะเห็นว่าพระอภิธรรมนั้นลึกซึ้ง กว้างขวางยิ่งนัก แต่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างน่าประหลาด พระปัญญาขั้นสัพพัญญุตญาณเท่านั้น จึงสามารถแทงตลอดได้อย่างนี้

ท่านผู้ที่เริ่มอ่านคัมภีร์ธาตุกถาโดยไม่ได้อ่านคัมภีร์พระอภิธรรม ๒ คัมภีร์ ที่กล่าวชื่อมาข้างต้นจะไม่เข้าใจซาบซึ้งเท่าผู้ที่ได้อ่านคัมภีร์ทั้งสองนั้นมาก่อน จึงขอแนะนำให้อ่านคัมภีร์ดังกล่าวนั้นก่อน และอ่านคำอธิบายพระอภิธรรมของอาจารย์ฝ่ายพระอภิธรรมประกอบด้วย เพื่อให้เข้าใจองค์ธรรมต่าง ๆ ได้ดี

ในคัมภีร์ธาตุกถาฉบับแปลนี้ มีข้อที่ควรทำความเข้าใจไว้ก่อนดังนี้

๑. รูปแบบที่ปรากฏโดยมากเป็นแบบย่อ คือแสดงเต็มรูปหรือเกือบเต็มรูปไว้เพียงข้อแรกของแต่ละนัย นอกจากนั้นเป็นแบบย่อ ขอให้ถือข้อแรกเป็นตัวอย่าง บทนำนี้ได้เสนอการจำแนกสภาวธรรมแต่ละนัยให้เห็นรูปแบบเต็ม เพื่อเป็นตัวอย่างไว้แล้ว

๒. ขอให้จำไว้ว่า การจำแนกสภาวธรรมบทตั้งบทหนึ่ง ๆ ถ้ามีหลายบทต้อง เติมประธานของประโยคคือคำว่า สภาวธรรมเหล่าใด? และ สภาวธรรมเหล่านั้น? ทุก ๆ ประโยค เพราะบทตั้งแต่ละบทมีองค์ธรรมไม่เหมือนกัน สภาวธรรมที่สงเคราะห์เข้าได้หรือเข้าไม่ได้ สัมปยุตด้วยหรือวิปปยุตจากบทตั้งนั้น ๆ จึงมีองค์ธรรมไม่เหมือนกัน หรือไม่เท่ากัน ขอให้ดูคำอธิบายตัวอย่างการจำแนกสภาวธรรม ในแต่ละนัยประกอบ

๓. เพื่อให้เข้าใจวิธีการของธาตุกถาดีขึ้น ขอให้อ่านบทนำของคัมภีร์ยมกประกอบด้วย

ที่แนะนำมานี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น ยังมีข้อควรศึกษาประกอบอีกมาก แต่เข้าใจว่าคำแนะนำนี้พอเป็นแนวให้ท่านผู้เริ่มศึกษาพระอภิธรรมสามารถอ่านคัมภีร์ธาตุกถาได้อรรถรสยิ่งขึ้น

แนะนำปุคคลบัญญัติ

ปุคคลบัญญัติ

๑. ความหมาย

คำว่า ปุคคลบัญญัติ มาจากคำภาษาบาลี ๒ คำ คือ ปุคฺคล และ ปญฺตฺติ คำว่า ปุคฺคล ในภาษาไทยใช้คำว่า บุคคล หมายถึงคนใดคนหนึ่งดังที่ใช้กันใน

วงนักวิชาการว่าปัจเจกบุคคล ในทางพระวินัย เมื่อพูดถึงบุคคล ต้องเข้าใจว่าไม่ใช่ คณะ (ตั้งแต่ ๒ ถึง ๓ คน) ไม่ใช่สงฆ์ (ตั้งแต่ ๔ คนขึ้นไป) ในทางพระอภิธรรม บุคคล เป็นเรื่องสมมติ ไม่ได้มีอยู่จริง เช่น นายดำ? เป็นคำสมมติเรียกขันธ์ ๕ ที่รวมเข้าเป็นรูป มีวิญญาณครอง เมื่อขันธ์แตกสลาย ชื่อนายดำก็หายไป เช่นเดียวกับชื่อรถ ชื่อเรือน ชื่อสิ่งต่าง ๆ ล้วนเป็นเรื่องสมมติ

คำว่า ปญฺตฺติ หรือที่ใช้ในภาษาไทยว่า บัญญัติ อรรถกถาจารย์ผู้รจนาคัมภีร์ปัญจปกรณ์อธิบายไว้ว่า มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) หมายถึงการ

ชี้แจง (ป?ปนา) การแสดง (ทสฺสนา) การประกาศ (ปกาสนา) ดังปรากฏในพระบาลีว่า อาจิกฺขติ เทเสติ ปญฺเปติ ปฏ?เปติ (สำ.นิ. ๑๖/๒๐/๒๕) แปลว่า บอก แสดง บัญญัติ กำหนด (๒) หมายถึง การตั้งไว้ (?ปนา) การวางลง

(นิกฺขิปนา) ดังปรากฏในพระบาลีว่า สุปญฺตฺตำ มญฺจปี?? (วินย. ๑/๒๖๙/๑๙๓) แปลว่า เตียงและตั่ง จัดตั้งไว้เรียบร้อยแล้ว

ในที่นี้ คำว่า บัญญัติ ใช้หมายถึงความหมายทั้ง ๒ อย่างนั้น กล่าวคือ คำว่า บัญญัติ ในบัญญัติ ๖ ประการ มีขันธบัญญัติเป็นต้น หมายถึงการชี้แจง การแสดง การประกาศ ๖ ประการ ก็ได้ หมายถึง การตั้งไว้ การวางลง (เป็นกฎหรือเป็นหลัก) ๖ ประการก็ได้

บัญญัติ ๖ ประการซึ่งปรากฏในภาคอุทเทสที่ ๑ ของคัมภีร์นี้ ได้แก่

๑. ขันธบัญญัติ คือการบัญญัติสภาวธรรมที่เป็นหมวดหมู่กันว่า เป็นขันธ์
๒. อายตนบัญญัติ คือการบัญญัติสภาวธรรมที่เป็นบ่อเกิดว่า เป็นอายตนะ
๓. ธาตุบัญญัติ คือการบัญญัติสภาวธรรมที่ทรงตัวอยู่ว่า เป็นธาตุ
๔. สัจจบัญญัติ คือการบัญญัติสภาวธรรมที่เป็นความจริงว่า เป็นสัจจะ
๕. อินทริยบัญญัติ คือการบัญญัติสภาวธรรมที่เป็นใหญ่ว่า เป็นอินทรีย์
๖. ปุคคลบัญญัติ คือการบัญญัติเหล่าบุคคลว่า เป็นบุคคล

นอกจากบัญญัติ ๖ ประการที่ปรากฏในคัมภีร์ปุคคลบัญญัตินี้แล้วยังมีบัญญัติ ๖ ประการตามนัยของอรรถกถาและนัยของอาจารย์อีก ๒ พวก ขอนำมาเสนอเพื่อประดับสติปัญญาและเพื่อเป็นเครื่องมือสำหรับศึกษาปุคคลบัญญัติสืบไป ดังนี้

ก. บัญญัติ ๖ ประการ ตามนัยของอรรถกถา คือ

๑. วิชชมานบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติสภาวธรรมที่มีอยู่จริง เช่น

กุสลา ธมฺมา (สภาวธรรมที่เป็นกุศล) อกุสลา ธมฺมา (สภาวธรรมที่เป็นอกุศล)

๒. อวิชชมานบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติสิ่งสมมติคือสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง บัญญัติเพื่อใช้เรียกขานสำหรับเป็นสื่อความเข้าใจกัน เช่น ปุริสะ (ผู้ชาย) อิตถี (ผู้หญิง) ตลอดจนคำบัญญัติทางนามธรรมของลัทธิศาสนาอื่น เช่น อาตมัน พรหมัน ก็ถือว่าเป็นคำบัญญัติประเภทนี้

๓. วิชชมาเนนอวิชชมานบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติสิ่งที่มิได้มีอยู่จริง

ร่วมกับสิ่งที่มีอยู่จริง เช่น เตวิชชบุคคล (บุคคลผู้ได้วิชชา ๓) ในที่นี้ คำว่า บุคคล มิได้มีอยู่จริง ส่วนเตวิชชา มีอยู่จริง

๔. อวิชชมาเนนวิชชมานบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติสิ่งที่มีอยู่จริงร่วมกับสิ่งที่มิได้มีอยู่จริง เช่น อิตถีรูปะ (รูปของหญิง) ในที่นี้ สภาวะที่เรียกว่า อิตถี มิได้มีอยู่จริง แต่สภาวะที่เรียกว่า รูป มีอยู่จริง

๕. วิชชมาเนนวิชชมานบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติสิ่งที่มีอยู่จริงร่วม

กับสิ่งที่มีอยู่จริง เช่น จักขุสัมผัสสะ (การสัมผัสที่เกิดขึ้นในจักษุ) ในที่นี้ ทั้งสภาวะ ที่เรียกว่า จักขุ และสภาวะที่เรียกว่า ผัสสะ มีอยู่จริง

๖. อวิชชมาเนนอวิชชมานบัญญัติ หมายการบัญญัติถึงสิ่งที่มิได้มีอยู่

จริงร่วมกับสิ่งที่มิได้มีอยู่จริง เช่น ขัตติยปุตตะ (โอรสของกษัตริย์) ในที่นี้ ทั้งสภาวะ ที่เรียกว่า ขัตติยะ และสภาวะที่เรียกว่าปุตตะ มิได้มีอยู่จริง จึงเป็นคำสมมติล้วน ๆ ทั้ง ๒ คำ

ในบัญญัติ ๖ ประการตามนัยอรรถกถา บัญญัติที่ ๑-๓ เท่านั้นที่พอ

จัดเข้าในบัญญัติ ๖ ประการของคัมภีร์นี้ กล่าวคือ บัญญัติที่ ๑ คือ

วิชชมานบัญญัติจัดเข้าในบัญญัติที่ ๑-๕ ของคัมภีร์นี้ บัญญัติที่ ๒ คือ

อวิชชมานบัญญัติ จัดเข้าในบัญญัติที่ ๖ คือปุคคลบัญญัติ ส่วนบัญญัติที่ ๓ คือ วิชชมาเนนอวิชชมานบัญญัติ จัดเข้าในบัญญัติที่เหลือ เช่น เตวิชชะ

ข. บัญญัติ ๖ ประการ ตามนัยของอาจารย์ คือ

๑. อุปาทานบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยอาศัยสิ่งอื่น เช่น การบัญญัติว่า สัตว์ โดยอาศัยขันธ์ ๕ การบัญญัติว่าทิศตะวันออก โดยอาศัยดวงอาทิตย์(ขึ้นจากทิศนั้นก่อน)

๒. อุปนิธาบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยการเทียบเคียงซึ่งกันและกัน เช่น การบัญญัติความยาวโดยเทียบเคียงกับความสั้น ความไกลโดยเทียบเคียงกับความใกล้

อุปนิธาบัญญัติ มีหลายประเภท เช่น

๒.๑ ตทัญญาเปกขูปนิธา คือการบัญญัติโดยการเทียบเคียงกับสิ่งอื่นนับถัดออกไปจากตน เช่น ทุติยะ (ที่ ๒) ตติยะ

(ที่ ๓) คำ ทุติยะ ในความหมายว่า เพื่อน ก็เป็น

อุปนิธาบัญญัติ

๒.๒ หัตถคตูปนิธา คือการบัญญัติโดยอาศัยสิ่งที่อยู่ในมือ เช่น สัตถปาณิ (คนถือดาบ) ฉัตตปาณิ (คนถือร่ม)

๒.๓ สัมปยุตตูปนิธา คือการบัญญัติโดยอาศัยสิ่งที่ประดับติดตัว เช่น กุณฑลี (ผู้ใส่ตุ้มหู) กิรีฏี (ผู้สวมมงกุฎ)

๒.๔ สมาโรปิตูปนิธา คือการบัญญัติโดยอาศัยสิ่งที่บรรจุ เช่น ธัญญสกฏะ(เกวียนข้าวเปลือก) สัปปิกุมภะ (หม้อเนยใส)

๒.๕ อวิทูรคตูปนิธา คือการบัญญัติโดยอาศัยสิ่งแวดล้อม เช่น อินทสาลคูหา (ถ้ำช้างน้าว เพราะมีต้นช้างน้าวขึ้นโดยรอบ)

๒.๖ ปฏิภาคูปนิธา คือการบัญญัติโดยอาศัยความคล้ายคลึงกัน เช่น สุวัณณวัณณะ (ผู้มีผิวสีทอง)

๒.๗ ตัพพหุลูปนิธา คือการบัญญัติโดยอาศัยสิ่งข้างมาก เช่น ปทุมสระ (สระบัว) พราหมณคาม (หมู่บ้านพราหมณ์)

๒.๘ ตัพพิสิฏฐูปนิธา คือการบัญญัติโดยอาศัยสิ่งที่มีลักษณะเด่น เช่น วชิรกฏกะ (กำไลเพชร)

๓. สโมธานบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยแบ่งเป็นหมู่หรือมวลรวม เช่น ปุบผราสิ (กองดอกไม้)

๔. อุปนิกขิตตบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยการเพิ่มจำนวนขึ้นตาม

ลำดับ เช่น เทฺว (๒) ติณี (๓) จตฺตาริ (๔)

๕. ตัชชาบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยเพ่งสภาวะของธรรมนั้น ๆ

เช่น บัญญัติสิ่งที่มีสภาวะแข็งว่า ปฐวี บัญญัติสิ่งที่มีสภาวะร้อนว่า เตโช

๖. สันตติบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยอาศัยความต่อเนื่อง เช่น

อาสีติกะ (ผู้เฒ่าวัย ๘๐) นาวุติกะ (ผู้เฒ่าวัย ๙๐)

ในบัญญัติ ๖ ประการตามนัยของอาจารย์อาจจัดเข้าในบัญญัติ ๖ ประการตามนัยของอรรถกถาได้ คือตัชชาบัญญัติจัดเข้าในวิชชมานบัญญัติ ส่วนที่เหลืออีก ๕ ประการ จัดเข้าในอวิชชมานบัญญัติและวิชชมาเนนอวิชชมานบัญญัติ

ค. บัญญัติ ๖ ประการตามนัยของอาจารย์อีกพวกหนึ่ง คือ

๑. กิจจบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยอาศัยหน้าที่ เช่น ภาณกะ

(ผู้สวด) ธัมมกถิกะ (ธรรมกถึก)

๒. สัณฐานบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยอาศัยรูปพรรณสัณฐาน

เช่น กิสะ (ผู้ผอม) ถูละ (ผู้อ้วน)

๓. ลิงคบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยอาศัยเพศ เช่น อิตถี (ผู้หญิง) ปุริสะ (ผู้ชาย)

๔. ภูมิบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติโดยอาศัยสถานที่ เช่น โกสลกะ (ชาวโกศล) มาธุรา (ชาวมธุรา)

๕. ปัจจัตตบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติให้เป็นชื่อเฉพาะของแต่ละบุคคล เช่น ติสสะ (นายติสสะ) สุมนะ (นายสุมนะ)

๖. อสังขตบัญญัติ หมายถึงการบัญญัติให้เป็นชื่อของอสังขตธรรม เช่น นิโรธ นิพพาน โมกขะ

บัญญัติ ๖ ประการตามนัยของอาจารย์อีกพวกหนึ่งนี้อาจจัดเข้าในบัญญัติ

๖ ประการตามนัยของอรรถกถาได้ คือภูมิบัญญัติและอสังขตบัญญัติ จัดเข้าใน

วิชชมานบัญญัติ กิจจบัญญัติ จัดเข้าในวิชชมาเนนอวิชชมานบัญญัติ นอกจากนั้นจัดเข้าในอวิชชมานบัญญัติ (อภิ.อ. ๓/๑/๒๙-๓๓)

๒. เนื้อหาของปุคคลบัญญัติ

เนื้อหาของปุคคลบัญญัติ แบ่งเป็น ๒ ภาค คือ (๑) ภาคอุทเทส หรือภาคมาติกา (๒) ภาคนิทเทส ได้แก่ภาคอธิบายขยายความในภาคอุทเทสโดยละเอียด

ก. ภาคอุทเทส

ภาคอุทเทส แบ่งเป็น ๑๐ อุทเทส เรียกชื่ออุทเทสตามจำนวนบุคคลที่ยกขึ้นตั้งเป็นบทมาติกาหมวดหนึ่ง ๆ เช่น หมวดที่ว่าด้วยบุคคล ๑ จำพวก เรียกว่า เอกกอุทเทส หมวดที่ว่าด้วยบุคคล ๒ จำพวก เรียกว่า ทุกอุทเทส หมวดที่ว่าด้วยบุคคล ๓ จำพวก เรียกว่า ติกอุทเทส หมวดที่ว่าด้วยบุคคล ๔ จำพวก เรียกว่า จตุกกอุทเทส จนถึง หมวดที่ว่าด้วยบุคคล ๑๐ จำพวก เรียกว่า ทสกอุทเทส

รวมบุคคลที่ทรงแสดงไว้ในภาคอุทเทสและนำไปขยายในภาคนิทเทส จำนวน ๓๖๕ จำพวก นอกจากนั้น ในเอกกอุทเทส พระผู้มีพระภาคทรงยกบัญญัติ

๖ ประการขึ้นตั้งเป็นบทมาติกาก่อน แล้วทรงจำแนกแต่ละบัญญัติโดยวิธีปุจฉาและวิสัชนาด้วยพระองค์เองที่เรียกว่า กเถตุกัมยตาปุจฉา ตั้งแต่ขันธบัญญัติจนถึงอินทริยบัญญัติ เช่น

๑. ขันธบัญญัติ (ถาม) การบัญญัติสภาวธรรมที่เป็นหมวดหมู่กันว่า เป็นขันธ์ มีเท่าไร (ตอบ) ขันธบัญญัติมี ๕ ประการ คือ (๑) รูปขันธ์ (๒) เวทนาขันธ์ (๓) สัญญาขันธ์ (๔) สังขารขันธ์ (๕) วิญญาณขันธ์

๒. อายตนบัญญัติ (ถาม) การบัญญัติสภาวธรรมที่เป็นบ่อเกิดว่า เป็น

อายตนะ มีเท่าไร (ตอบ) อายตนบัญญัติมี ๑๒ คือ...

พอถึงบัญญัติที่ ๖ คือปุคคลบัญญัติ (ถาม) การบัญญัติเหล่าบุคคลว่าเป็นบุคคล มีเท่าไร คำตอบคือบุคคล ๑ จำพวก จำนวน ๕๔ บุคคล มีบุคคลผู้เป็นสมยวิมุตตะ เป็นบุคคลที่ ๑ และบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผลเป็นบุคคลที่ ๕๔ เป็นอันจบเอกกอุทเทส

ตั้งแต่ทุกอุทเทส จนถึงทสกอุทเทส ทรงจำแนกบุคคล ๒ จำพวก ๓ จำพวก ๔ จำพวก จนถึง ๑๐ จำพวก รวมบุคคลแต่ละจำพวกของแต่ละอุทเทสได้ดังนี้

เอกกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๑	จำพวก		จำนวน	๕๔	บุคคล
ทุกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๒	จำพวก ๒๖	คู่	จำนวน	๕๒	บุคคล
ติกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๓	จำพวก ๑๘	กลุ่ม	จำนวน	๕๔	บุคคล

จตุกกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๔	จำพวก ๓๒	กลุ่ม	จำนวน ๑๒๘	บุคคล
ปัญจกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๕	จำพวก ๖	กลุ่ม	จำนวน ๓๐	บุคคล
ฉักกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๖	จำพวก ๑	กลุ่ม	จำนวน ๖	บุคคล
สัตตกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๗	จำพวก ๒	กลุ่ม	จำนวน ๑๔	บุคคล
อัฏฐกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๘	จำพวก ๑	กลุ่ม	จำนวน ๘	บุคคล
นวกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๙	จำพวก ๑	กลุ่ม	จำนวน ๙	บุคคล
ทสกอุทเทส	ว่าด้วยบุคคล	๑๐	จำพวก ๑	กลุ่ม	จำนวน ๑๐	บุคคล

รวมทั้งหมด ๓๖๕ บุคคล

ข. ภาคนิทเทส

ภาคนิทเทสก็แบ่งเป็น ๑๐ นิทเทสเหมือนในภาคอุทเทส แต่ละนิทเทสทรงนำบุคคลแต่ละจำพวกของแต่ละอุทเทสมาอธิบายขยายความโดยใช้วิธีปุจฉาและวิสัชนาแต่ละบุคคล ยกเว้นนิทเทสที่ ๖ ไม่ทรงใช้วิธีปุจฉา-วิสัชนา การเรียกชื่อ

แต่ละนิทเทส ใช้จำนวนบุคคลแต่ละจำพวกเป็นชื่อนิทเทส เช่น นิทเทสที่ ๑ ซึ่งว่า ด้วยบุคคล ๑ จำพวก เรียกว่า เอกกปุคคลบัญญัติ นิทเทสที่ ๒ ซึ่งว่าด้วย

บุคคล ๒ จำพวก เรียกว่า ทุกปุคคลบัญญัติ นิทเทสที่ ๓ ซึ่งว่าด้วยบุคคล

๓ จำพวก เรียกว่า ติกปุคคลบัญญัติ

ตัวอย่างการจำแนกเอกกปุคคลบัญญัติ

๑. บุคคลผู้เป็นสมยวิมุตตะ เป็นไฉน

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย (นามกาย) ทุกกาล ทุกสมัย และอาสวะทั้งหลายของเขาสิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นสมยวิมุตตะ

๒. บุคคลผู้เป็นอสมยวิมุตตะ เป็นไฉน

คือ บุคคลบางคนใลกนี้ไม่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยกาย ทุกกาลทุกสมัย แต่อาสวะทั้งหลายของเขาสิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นอสมย- วิมุตตะ

กล่าวโดยสรุป บุคคล ๑ จำพวก จำนวน ๕๔ บุคคล ที่ทรงอธิบายไว้ในเอกกปุคคลบัญญัติ ได้แก่บุคคลต่อไปนี้

- บุคคลที่เป็นปุถุชน คือบุคคลที่ละสังโยชน์ ๓ ยังไม่ได้ และทั้งไม่ปฏิบัติเพื่อละสังโยชน์เหล่านั้น

- บุคคลผู้หลุดพ้นแบบมีสมัย คือบุคคลที่หลุดพ้นจากอาสวะบางส่วนได้ในสมัยที่เข้าสมาบัติ ๘ ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี

- บุคคลผู้หลุดพ้นแบบไม่มีสมัย คือบุคคลที่หลุดพ้นจากอาสวะในสมัยที่มิใช่เวลาเข้าสมาบัติ ๘ ได้แก่ พระอรหันต์ผู้เป็นสุกขวิปัสสกบุคคล

- โคตรภูบุคคล คือบุคคลผู้กำลังข้ามโคตรของปุถุชนไปสู่อริยชน ซึ่งถ้าพิจารณาตามสภาวธรรมแล้ว หมายถึง ผู้ที่เจริญวิปัสสนาจนถึงโลกุตตรวิถีจิต กำลังจะสำเร็จเป็นโสดาปัตติมัคคัฏฐ

บุคคล แต่ถ้าพิจารณาโดยขณะจิตแล้ว หมายถึงโคตรภูจิตที่เป็นเหตุให้เกิดโสดาปัตติมัคคจิตในขณะต่อไป

- บุคคลผู้ไม่มีสิทธิ์ในการบรรลุมรรคผล(อภัพพาคมนบุคคล)คือบุคคลผู้ต้องอนันตริยกรรม ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง บุคคลผู้ประกอบด้วยนิยตมิจฉาทิฏฐิ บุคคลผู้ถือกำเนิดด้วยอเหตุกปฏิสนธิจิตและทุเหตุกปฏิสนธิจิต บุคคลผู้ไม่เลื่อมใสในพระรัตนตรัย บุคคลผู้ไม่มีกุศลฉันทะ และบุคคลผู้มีปัญญาทึบแต่กำเนิด

- บุคคลผู้มีสิทธิ์ในการบรรลุมรรคผล (ภัพพาคมนบุคคล) คือบุคคลผู้ซึ่งมีลักษณะที่ตรงกันข้ามกับอภัพพาคมนบุคคล

- บุคคลผู้แน่นอน (นิยตบุคคล) คือบุคคลที่จะต้องตกอบายแน่นอน ได้แก่บุคคลผู้กระทำอนันตริยกรรม ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง และบุคคลผู้มีนิยต-

มิจฉาทิฏฐิ นอกจากนี้ยังหมายถึงพระอริยบุคคล ๘ ประเภท ซึ่งเป็นบุคคลที่

แน่นอนในฝ่ายของกรรมที่ดีงาม กล่าวคืออริยมรรค อริยผลและนิพพาน

- บุคคลผู้ไม่แน่อน (อนิยตบุคคล) คือบุคคลที่มีนัยตรงกันข้ามกับนิยต-

บุคคล มีคติไม่แน่นอน เหมือนกับท่อนไม้ที่ขว้างขึ้นไปในอากาศ ไม่แน่นอนว่าจะเอาปลายตกลงมาหรือโคนตกลงมา

- พระอริยบุคคลมีสัตตักขัตตุปรมะ เป็นต้น

ครั้นทรงอธิบายบุคคล ๑ จำพวกแล้ว ได้ทรงอธิบายบุคคลจำพวกต่าง ๆ ที่เหลือไปตามลำดับจนครบบุคคล ๑๐ จำพวกก็เป็นอันจบปุคคลบัญญัติ

ข้อสังเกต

๑. มีข้อน่าสังเกตประการแรก คือในเอกกอุทเทสของภาคอุทเทส พระผู้มีพระภาคทรงนำบัญญัติ ๕ ประการแรกมีขันธบัญญัติเป็นต้นมาแสดงไว้ในเบื้องต้น โดยมิได้ทรงนำไปอธิบายขยายความในภาคนิทเทส และในเอกกอุทเทสนั้นเอง

บัญญัติ ๕ ประการนี้ก็มิได้มีความเกี่ยวข้องอะไรกับบัญญัติที่ ๖ คือปุคคลบัญญัติ ดูเผิน ๆ เหมือนเป็นส่วนเกินของเอกกอุทเทส

แต่ถ้าสังเกตให้ดีจะเห็นว่าทรงมีความมุ่งหมายที่จะให้ศึกษาเปรียบเทียบกันระหว่างบัญญัติ ๕ ประการซึ่งเป็นวิปัสสนาภูมิและเป็นความจริงปรมัตถ์กับปุคคล- บัญญัติซึ่งเป็นความจริงสมมติ (ดูบัญญัติ ๖ ประการตามนัยอรรถกถาประกอบ)

๒. มีข้อน่าสังเกตในการบัญญัติบุคคลจำพวกต่าง ๆ ตั้งแต่บุคคล ๑ จำพวก จนถึง ๑๐ จำพวก พระพุทธองค์ทรงบัญญัติอริยบุคคลไว้เป็นจำนวนมาก เช่น ทรงบัญญัติบุคคล ๑ จำพวกที่เป็นอริยบุคคลไว้ไม่ต่ำกว่า ๓๐ บุคคล ในจำนวนทั้งสิ้น ๕๔ บุคคล กล่าวได้ว่า ทรงบัญญัติอริยบุคคลมากกว่าครึ่งหนึ่งของบรรดาบุคคล ๑ จำพวก เช่น พระอริยบุคคลประเภทสัตตักขัตตุปรมะ (คือพระโสดาบันที่ต้องเกิดอีก ๗ ชาติเป็นอย่างมาก)

ในบรรดาบุคคล ๒ จำพวก ทรงบัญญัติอริยบุคคลไว้มากเช่นกัน เช่น บุคคลที่อิ่มแล้ว ซึ่งได้แก่ พระปัจเจกพุทธเจ้า สาวกของพระพุทธเจ้าที่เป็นพระอรหันต์ ส่วนบุคคลที่อิ่มแล้วและทำให้ผู้อื่นอิ่มคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ในบรรดาบุคคล ๓ จำพวก ทรงบัญญัติอริยบุคคลไว้ไม่ต่ำกว่า ๑๔ บุคคล เช่น พระโสดาบัน พระสกทาคามี ซึ่งเป็นบุคคลที่บำเพ็ญศีลได้สมบูรณ์ บำเพ็ญสมาธิและปัญญาให้สมบูรณ์ได้บางส่วน

ในบรรดาบุคคล ๔ จำพวก ทรงบัญญัติอริยบุคคลไว้ไม่ต่ำกว่า ๑๐ บุคคล เช่น คนที่เป็นอริยบุคคลคือบุคคลผู้เปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกและเงาลึก บุคคลที่ได้โลกุตตรปัญญา ไม่ว่าจะได้มหัคคตฌานสมาบัติหรือไม่ก็ตาม บุคคลที่เป็นอริยบุคคล ประเภทอุคฆฏิตัญญู วิปจิตัญญูและเนยยะ (บัว ๓ เหล่าใน ๔ เหล่า)

ในบรรดาบุคคล ๕ จำพวก ทรงบัญญัติอริยบุคคลว่าเปรียบเหมือนนักรบที่กล้าหาญและชนะสงคราม

ในบรรดาบุคคล ๖ จำพวก ทรงบัญญัติอริยบุคคลทุกประเภทโดยเฉพาะ คือตั้งแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจนถึงพระโสดาบัน มิได้ทรงบัญญัติบุคคลที่ไม่ได้เป็นพระอริยะเลย

ในบรรดาบุคคล ๗ จำพวก ทรงบัญญัติอริยบุคคลไว้ไม่ต่ำกว่า ๑๐ บุคคล ในจำนวน ๑๔ บุคคล ทรงแสดงอริยบุคคลที่พ้นจากการจมน้ำคืออกุศลธรรมประเภทต่าง ๆ และยังทรงแสดงถึงอริยบุคคลประเภทต่าง ๆ เช่น พระอรหันต์ที่ได้บรรลุอริยมรรคโดยไม่สัมผัสกับฌานสมาบัติ ๘ เรียกว่าปัญญาวิมุตตบุคคล พระโสดาปัตติมัคคัฏฐบุคคลผู้บรรลุอริยมรรคที่มีปัญญาเป็นประธาน เรียกว่า ธัมมานุสารี พระโสดาปัตติมัคคัฏฐบุคคลที่บรรลุอริยมรรคโดยมีศรัทธาเป็นตัวนำ เรียกว่า สัทธานุสารี เป็นต้น ในบรรดาบุคคล ๘ จำพวก ทรงบัญญัติอริยบุคคล ๘ บุคคลไม่ปะปนกับบุคคลประเภทอื่นในบรรดาบุคคล ๙ จำพวก ทรงบัญญัติอริยบุคคลทั้งหมด โดยทรงนำอริยบุคคล ๗ บุคคลที่มีอยู่ในบุคคล ๗ จำพวกมาอธิบายขยายความ พร้อมทั้งเพิ่มประเภทอริยบุคคลระดับสูงสุดอีก ๒ บุคคล คือบุคคลที่ตรัสรู้เองโดยไม่ต้องศึกษาจากผู้อื่น ได้แก่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระปัจเจกพุทธเจ้า ส่วน

บุคคล ๗ จำพวกตามที่กล่าวมาแล้วคืออุภโตภาควิมุต(อุภโตภาควิมุตตะ) ปัญญาวิมุต (ปัญญาวิมุตตะ) กายสักขี ทิฏฐิปัตตะ สัทธาวิมุต(สัทธาวิมุตตะ) ธัมมานุสารี และสัทธานุสารี

ในบรรดาบุคคล ๑๐ จำพวก ทรงบัญญัติอริยบุคคลทั้งหมดโดยแยกตามภูมิ กล่าวคืออริยบุคคลที่บรรลุอริยมรรคในกามาวจรภูมิ ๕ ประเภท ได้แก่ สัตตักขัตตุปรมะ โกลังโกละ เอกพีชี สกทาคามี พระอรหันต์และอริยบุคคลที่ละกามาวจรภูมิไปเกิดในสุทธาวาส ๕ ประเภท ได้แก่ อันตราปรินิพพายี อุปหัจจปรินิพพายี อสังขารปรินิพพายี สสังขารปรินิพพายี และอุทธังโสโตอกนิฏฐคามี

๓. นอกจากทรงบัญญัติอริยบุคคลตั้งแต่บุคคล ๑ จำพวกจนถึงบุคคล ๑๐ จำพวกดังกล่าวแล้ว ยังทรงบัญญัติบุคคลที่เป็นปุถุชนทั้งที่เป็นคนดีและคนชั่ว เพื่อให้รู้จักหลีกเลี่ยงคนชั่วและให้รู้จักเกณฑ์ของคนดีหรือบุคคลที่ดีอีกด้วย เมื่อพิจารณาบุคคลทั้งหมดโดยภาพรวมแล้วอาจแบ่งได้เป็น ๒ จำพวกใหญ่ ๆ คือ

(๑) นิยตบุคคล บุคคลที่แน่นอน

(๒) อนิยตบุคคล บุคคลที่ไม่แน่นอน

บุคคลที่แน่นอนในที่นี้ยังแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑. บุคคลชั่วเต็มที่และความชั่วนี้จะให้ผลชั่วแน่นอน นั่นคือบุคคลที่กระทำอนันตริยกรรม เช่น ฆ่าบิดา ฆ่ามารดา ผลย่อมส่งให้ตกอบายภูมิแน่นอน

๒. บุคคลผู้เป็นพระอริยะ คือบุคคลผู้บรรลุอริยมรรคแล้วถ้ายังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ก็มีหลักประกันว่าจะต้องตรัสรู้เป็นพระอรหันต์อย่างแน่นอนในอนาคต

ส่วนบุคคลนอกจากนี้จัดเป็นอนิยตบุคคล อาจเป็นคนดีหรือคนชั่วก็ได้ เพราะโดยทั่วไปแล้วคนเราจะทำบุญหรือทำบาปปะปนกัน ทำให้บุญและบาปแข่งกันให้ผลแล้วแต่ว่าฝ่ายใดจะมีกำลังแรงมากกว่า ถ้าในชาตินี้สร้างกุศลศีลไว้คุ้มครอง ศีลย่อมให้หลักประกันว่าตายแล้วจักไปสู่สุคติภูมิหรือที่เรียกว่าสว่างไป คนเรานั้นจะมืดมาหรือสว่างมาเป็นเรื่องที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะว่ากรรมได้ให้ผลมาแล้ว แต่ว่ากรรมปัจจุบันนี้สามารถทำให้สว่างไปหรือมืดไปได้ ด้วยเหตุนี้ การป้องกันไม่ให้มืดไป จึงเป็นหน้าที่ในปัจจุบันภพ พระพุทธองค์ทรงวางเกณฑ์ของบุคคลผู้ที่ไม่ต้องไปอบายคือต้องมีศีล เป็นคนที่ถึงพร้อมด้วยศีล เมื่อมีศีล ๕ ก็ถือว่าเป็นสัตบุรุษ เป็นคนมีสุจริตกรรม เป็นคนดี เป็นคนไม่มีที่ติ

๔. การเป็นคนดีไม่ใช่รู้แค่คุณสมบัติของคนดีมีศีลธรรมเท่านั้น ยังต้องรู้จักลักษณะของคนชั่วไร้ศีลธรรมด้วย เพราะเมื่อรู้ลักษณะของคนชั่วแล้วจะทำให้รู้จักหลีกความเป็นคนชั่ว ในประเด็นนี้พระผู้มีพระภาคทรงแนะให้รู้จักดูคนชั่ว โดยทรงจำแนกไว้มากมาย เช่น คนที่ไม่มีหิริ คนริษยา คนตระหนี่ คนโอ้อวด คนมีมายา คนไม่มีศีล คนมีมิจฉาทิฏฐิ และคนที่ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน

๕. เมื่อรู้จักเว้นบุคคลที่เป็นคนชั่วดังกล่าวพอเป็นตัวอย่างแล้ว ต่อไปควรรู้จักพัฒนาตนให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป ในประเด็นนี้ พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกบุคคลผู้มีคุณสมบัติที่ดียิ่งกว่าดีจนเป็นอริยบุคคลไว้มากมาย เช่น การเป็นคนดี โดยละเว้นทุจริต และการเป็นคนดียิ่งกว่าคนดี โดยการชักชวนให้ผู้อื่นเป็นคนดี มีศีลธรรม เว้นทุจริต หมั่นสำรวจตนว่ายังขาดคุณงามความดีของคนดีชนิดใดแล้วควรรีบปรับปรุงแก้ไข พัฒนาให้มีคุณงามความดีของคนดีชนิดนั้น ๆ โดยให้พยายามสังเกต จากลักษณะของคนชั่วว่าตนมีลักษณะนั้นหรือไม่ ถ้ามีก็ควรขจัดออกไป ถ้าไม่มี ควรรักษาคุณงามความดีนั้นดุจเกลือรักษาความเค็ม และให้พยายามพัฒนาความดีให้ดีขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งถึงระดับความดีที่สูงสุดคือ มรรค ผล นิพพาน อันเป็นความดีที่มั่นคงและแน่นอนกว่าความดีทั้งมวล

คำแนะนำตลอดจนข้อสังเกตทั้งหมดนี้เป็นเพียงตัวอย่างเท่านั้น ขอให้ศึกษาโดยละเอียดต่อไป

จบ